

Treball final del grau
d'Antropologia Social i Cultural

La fertilitat de la *Idea àcrata*:
Condicions socioestructurals
de l'anarcosindicalisme a Formentera
(1930-1931)

per Adrià Tur Homar

E-mail: adry.tur42b@gmail.com

Tutor: Gerard Horta Calleja

Universitat de Barcelona, Juny de 2022

Agraïments:

Aquesta recerca mai hauria pogut donar-se sense el consell i la guia, per una banda, dels records d'infància que els meus *guelus* hem van transmetre, sense els quals no podia haver recollit les dades, ni haver tengut una implicació tant apassionada amb la Formentera del passat, que m'ha permès retrobar-me amb una illa a la que només he pogut tenir accés a través dels seus ulls. Una illa digna que s'expressa a través del meu cos i caràcter. També he d'agraïr, a nen Juan Teuet, na Francisca d'en Pep Bosch, na Catalina d'en Toni Salvador i a tant d'altres entrevistats que m'han obert ses portes de ca seua, ses seues confidències i es caixons de *paperassa* que els mantenia pròxims als seus desapareguts. Especialment, he de donar una forta abraçada a n'es meus pares que han seguit el llegat de consellers dels meus avis, i molt en especial, a nen Vicent Serra Ferrer (Vicent Blai), intel.lectual local i enamorat de la nostra història negra, que hem va llegar en els seus últims anys de vida la missió de devenir medium dels nostres herois, de valer-me d'una precisió quirúrgica i rigorosa per què els *sabuts* oblidats, les seves idees i els fets que van protagonitzar, retornin a l'ull públic, abandonin l'anonimat i el dolor d'una repressió auto-inculpadora. Tots aquests agraïments, malauradament quedaran per escrit en aquest Treball de Final de Grau, ja que molts dels meus informants en aquesta recerca, ho foren en els seus últims anys de vida. Per tant, retornen allà on mai deixaran de ser, en els actes, valors, records i idees d'aquells que els escoltaren atentament.

Salut i llibertat.

RESUM:

En aquest article s'abordaran les condicions de possibilitat i d'estructuració social de la Formentera de finals del segle XIX i principis del XX que permeteren la implementació de la *Idea àcrata*. L'autonomia i la cooperació productiva formen part del mode de producció propi i genuí dels illencs. A través de la integració de les unitats domèstiques en xarxes de suport mutu basades en un parentiu simbòlic i moral que integra tota l'illa, on trobem pràctiques econòmiques contrahegemòniques per a l'obtenció de recursos a través del sabotatge cooperatiu i anònim. Ara bé, la presència d'una aliança d'elits terratinents locals, d'Eivissa i de Mallorca i el desplegament de xarxes clientelars establertes a través de treballadors de companyies estrangeres, jornalers i arrendataris dels terratinents, engendraràn les condicions d'opressió i de fissió que havien de posar en perill la solidaritat moral de Formentera. Per la qual cosa, un grup anarquista d'emigrants d'ultramar nascut l'any 1930 prendrà l'impuls d'establir un sincretisme entre la solidaritat moral illenca i les màximes emancipatòries del pensament àcrata, per a defensar una modernitat alternativa i cooperativa insular.

Paraules Clau: Anarcosindicalisme, etnohistòria, antropologia històrica, constructivisme cultural, carisma, contrahegemonia, lluita de classes, parentiu difús, clientelisme, relació centre-periferia.

ABSTRACT:

This article will address the conditions of possibility and social structuring of La Formentera in the late nineteenth and early twentieth centuries that allowed the implementation of the Anarchist Idea. Autonomy and productive cooperation are part of the islanders' own and genuine mode of production. Through the integration of households into networks of mutual support based on a symbolic and moral kinship that integrates the whole island, where we find economic practices against hegemonic for obtaining resources through cooperative and anonymous sabotage. However, the presence of an alliance of local landowning elites, from Ibiza and Mallorca, and the deployment of clientele networks established through workers of foreign companies, day laborers and tenants of the landlords, will engender the conditions of oppression and fission that they had to jeopardize the moral solidarity of Formentera. Therefore, an anarchist group of overseas emigrants born in 1930, will take the mission to establish a syncretism between the island's moral solidarity and the emancipatory of anarchic thought, to defend an alternative modernity based on insular cooperative.

Key Words: Anarcho-syndicalism, ethnohistory, historical anthropology, cultural constructivism, charisma, counter-hegemony, class struggle, diffuse kinship, clientelism, center-periphery relationship.

Índex:

**1. L'objecte d'estudi: redempció i nostàlgia de la dignitat dels
ancestres**

2. Apunts metodològics

3. Marc teòric

**4. L'estructuració social dels *formenters*: parents llunyans i veïns
propers**

4.1 La casa del *pagès*: centre de identificació social i de reproducció de la comunitat
illenca

4.2 El *mode de vida mixt* del *pagès*: entre l'indústria formal i l'informal

4.2.1 L'emigració d'ultramar dels hòmens

4.3 Aproximació a l'ordre social *formenter* del primer terç del segle XX: estratificació
sociopolítica i econòmica perifèrica

**5. La unificació de l'explotació salinera a les Pitiüses: *Salinera
Española S.A***

**6. La praxi autoorganitzada del *pagès*: la vaga salinera de 1931 i la
consolidació de *CNT: Sindicato de Oficios Varios de Formentera***

6.1 Els batecs de l'acràcia: l'experimentació subversiva d'*una altra vida*

6.2 El descrèdit de la república i la revelació de la solidaritat illenca

7. Conclusions

8. Bibliografia

9. Videografia

1. L'objecte d'estudi: redempció i nostàlgia de la dignitat dels ancestres

L'intenció que m'ha guiat per a seleccionar l'objecte d'estudi d'aquest article es intentar, per una banda, donar il·luminació analítica a un fenomen molt controvertit, ocult i silenciats de la història contemporània de l'illa de Formentera: el moviment anarcosindicalista. I per altra banda, oferir el fruit de les meves recerques per què les futures generacions de l'illa comptin amb l'exemple i l'influència d'un altre mode de comprendre l'organització social. Sense la necessitat de la mediació d'un aparell d'estat centralitzador de recursos allunyat de les localitats i menys de propietaris exclusius dels mitjans per a garantir la subsistència de la col·lectivitat.

El meu primer contacte amb el fenomen anarcosindicalista de l'illa va succeir l'any 2016, en què per atzar vaig trobar-me amb un article publicat al periòdic *CNT* que duia per títol *La acràcia mediterrànea: Pinceladas sobre el anarquismo en Formentera* de l'historiador mallorquí Jordi Maíz Chacón.¹ Aquest article va aconseguir desencallar tot allò que havia pogut conèixer de Formentera, la terra que m'ha vist créixer, i a la qual de sobte, mirava com a reducte d'un passat esplendorós, combatiu, igualitari i benevolent. Llegint l'article, se m'exposaven unes evidències que no tenien cap tipus de coherència amb la experiència de primera mà que jo tenia en aquell moment, com a nadiu de l'illa que es veia obligat a patir l'explotació laboral estiuenca com a cambrer, col·laborant amb el teixit empresarial illenc que encara avui s'agenolla davant un públic que redueix l'illa a un contorn desproveït de identitat, que descansa sobre l'opressió, l'abús i l'extorsió de la temporada turística.

Va ser la dissecció d'aquest article i la seva bibliografia, des d'on vaig tenir accés a un informe de la Guàrdia Civil de Formentera de 1940, on relatava:

La indisciplina que a partir de la implantación de la República venían observando los elementos izquierdistas [...] y el Sindicato de la C.N.T al que estaban afiliados todos los extremistas de la localidad, fue el que verdaderamente llevó en serio la propaganda disolvente por medio de mitines, folletos y periódicos. Planteó multitud de huelgas a la Salinera Española, única empresa existente en la localidad [...] sin que [...] llegasen a producirse daños a personas ni a cosas²

No vaig poder evitar quedar absorbit per aquest testimoni, i tenguent present la destresa que havia començat a desenvolupar en l'elaboració i sistematització de projectes de recerca en el transcurs del grau universitari, aquell mateix any hem vaig proposar fer un treball de investigació per un anhel quasi obsessiu de descobrir tot el que pogués d'aquell sindicat i les

1 *Periódico CNT*. N°370. 4ª época. Agosto-Septiembre 2010: 16.

2 *Causa General de Formentera (1940)* Centro Documental de la Memoria Histórica.

seves condicions de possibilitat. Aleshores vaig considerar que la minuciositat de les tècniques analítiques del saber etnogràfic eren els idònies per a poder comprendre un fenomen tant estigmatitzat i de pas establir una visió crítica per a completar la construcció que s'havia realitzat desde l'escassa historiografia local. Així va ser com vaig encaminar-me en una recerca que no feia més que obrir interrogants, els quals vaig unificar en un: quines són les particularitats socioculturals de Formentera que van permetre que arrelés amb tanta força l'anarcosindicalisme?

La hipotesi per tant, parteix de la demostració de com les formes socioculturals de l'ordre social de la Formentera del passat reïficaven l'ideari àcrata. El qual té com a fonament *la anarquia sin adjetivos*, es a dir, la capacitat de les consciències autònomes lliures per a coordinar-se i autoorganitzar la seva col·lectivitat, segons els mètodes i aplicacions que considerin oportunes, basades en la dialèctica assembleària, l'horitzontalitat i el treball cooperatiu equitativament redistribuït (Nettlau, 1976). Ara bé, he d'advertir el lector que aquest article es una primera incursió, elíptica i aproximada, amb unes bases de dades acotades a l'espai d'escriptura exigit per aquest context acadèmic. Només es una primera mostra del que sirà un projecte de recerca molt més extens, detallat i rigorós que duré endavant en els pròxims anys, sobre les estructures institucionals de l'illa de Formentera, i des d'allí aprofundir en l'anàlisi del fenomen anarcosindicalista. Per tant, aquest treball de grau i els seus resultats sirán una exhibició de gimnàstica analítica, que es veuran ampliat i revisats en el futur.

2. Apunts metodològics

Tenint present com l'objecte d'estudi es troba dirigit a un col·lectiu ocultat per part de les classes dominants establertes arran del cop d'estat del 18 de juliol de 1936, els mètodes de recaptació de dades han intentat sobrepassar les dificultats pròpies de la destrucció que van fer els mateixos anarcosindicalistes illencs de tota la documentació existent i el fet que aquests fa dècades que van desaparèixer. Per tant, l'anarcosindicalisme a l'illa de Formentera en el moment actual, es conserva en el record d'infantesa i la transmissió oral d'un secret dit a cau d'orella, ple de complexitats i de tensions que encara són vigents. Per la qual cosa vaig partir d'aquells informants que més pròxims tenia, els meus *guelus* paternes, i vaig prendre la determinació d'enfocar les meves primeres entrevistes semiestructurades, a comprendre la vida a Formentera en el passat preturístic i d'allí a les formes de producció local, per a poder desviar-me cap a l'acció sindical en el terreny de l'explotació salinera de Formentera, el principal camp d'intervenció del Sindicat d'Oficis Varis de Formentera, adscrit a la

Confederació Nacional del Treball (CNT).

Paral·lelament, amb les collites que vaig fer dels meus *guelus* i sobretot valent-me del seu domini en el traçat de les genealogies de les famílies de l'illa –una herència classificatòria eminentment local- vaig poder identificar els membres de la CNT local per a poder trobar als seus descendents vius, valent-me inicialment d'un llistat de noms que es conservava a *La Causa General de Formentera*. De la mateixa manera, també vaig poder ubicar extreballadors de la indústria salinera i descendents de mariners emigrants illencs –desplaçament íntimament lligat a l'arribada de la *Idea* àcrata. Per a l'actual escrit he emprat cinc entrevistes a persones nascudes entre 1921 i 1930 que van coexistir amb l'organització llibertària. Entre aquests informants hi ha dues categories determinants: extreballadors de la indústria salinera i parents d'aquests i familiars de membres de la CNT local.

Per a la confecció de les entrevistes sempre ha partit d'un model semidirigit i en algunes ocasions d'una informalitat quasi absoluta i espontània, ja que sempre he permès que les meves qüestions apriorístiques poguessin ser reconfigurades pels entrevistats, que m'exposessin els meus errors de comprensió, i així en el ritme de la conversa deixar-me endur pels camins que l'entrevistat considerava, però sense perdre de vista l'objectiu del meu interès en l'informant. En totes les entrevistes he volgut partir de la biografia dels actors, un tret que si bé em permetia traslladar-me a les formes de vida col·lectiva de la Formentera del passat, també produïa que l'informant pogués reconèixer-se en el meu objecte d'estudi, i així es sentís còmode i pogués oferir-me tota sort de anècdotes imprevistes (Mondada, 1997). Després, depenent de la categoria de l'informant, perfilava un seguit de qüestions temàticament inspirades per la documentació que havia consultat. Aquesta documentació consistia en una exhaustiva recopilació de bibliografia general sobre la història de Formentera, també sobre el període de la Segona República a l'illa i la indústria salinera; així com anar accedint a les bases de dades d'arxius generals, als arxius particulars dels meus entrevistats i proveint-me d'entrevistes enregistrades per altres investigadors. A banda, també he tingut molt present les evidències periodístiques, per la qual cosa m'he centrat en aquelles veus que representaven la parla i els valors de la gent per expressar les seves evidències, que disposaven d'una empatia envers els illencs (Frigolé, 2021: 14-15). Un factor crucial en la provisió d'informants ha set, per una banda, les identificacions que feien els meus *guelus*, però també el fet de ser fill de propietaris d'una petita cafeteria local. Una posició més o menys privilegiada que permetia anar debatent en petit comitè les meves descobertes amb clients recurrents, tots ells nadius de Formentera i que s'afegien a ajudar-me a ubicar als descendents dels meus protagonistes. A més mostraven una inclinació molt favorable a relatar experiències familiars pròpies amb *es sindicat* –com es conèix a la localitat

al col·lectiu anarcosindicalista- la república i el context saliner.

El fet de comptar amb una identitat reconeguda a la localitat, m'ha permès disposar d'un *rapport* particular. Ja que aquest depenia de la noció que tengués el meu entrevistat de la casa d'on jo provenia, qui era el meu avi o pare, i d'es d'aquí ja s'establís una intimitat, on en algunes ocasions he set acollit com si fos un parent més.

La confiança que rebia arribava al punt de què m'he trobat en situacions en les quals em tornava un confident d'informacions delicades per als meus entrevistats, sobretot en situacions que duïen a recordar conflictes del passat, que el règim feixista i l'aparell repressiu va obligar a amagar dins de les profunditats d'un pacte per a l'oblit. En aquestes situacions sempre he optat per assegurar a l'informant de les meves intencions com a investigador, i de deixar constància de les seves preferències a l'hora de no figurar com a emisari de determinats esdeveniments.

3. Marc teòric

Tenint present l'opacitat que recobreix el fenomen de l'anarcosindicalisme a Formentera i la distància temporal que es dona amb l'objecte d'estudi he optat per enfocar el cas a través dels preceptes analítics de l'antropologia històrica.

He partit de la proposta de John Murra, que contempla les virtuts que ens ofereix la multidisciplinarietat per abordar els objectes d'estudi diacrònics. Sobretot a l'hora d'emprar les monografies historiogràfiques i contrastar-les amb els reculls etnològics, per a intentar establir un seguit de síntesis regulars de les continuïtats culturals en fenòmens sociopolítics i econòmics (1975: 303-305).

Ara bé, no obstant hem de tenir cura de les fonts historiogràfiques així com els materials d'arxiu en què es basen. Com he pogut experimentar, es fa necessari aplicar la perspicàcia crítica de l'etnògraf per a esbrinar les condicions de producció i les posicions socials dels actors que les redacten, ja que com adverteix Stoller, els materials d'arxiu esdevenen artefactes culturals que formen part de tecnologies de poder per part de la centralització del saber oficial estatal. Per tant, tant en el llenguatge com en l'objectivació de les evidències, la mateixa institució esdevé un mecanisme que, en funció a protocols d'ordenació esbiaixats fenomenològicament, reproduïx la cosmovisió d'una elit. Així doncs, els arxius acaben esdevenint institucions disciplinàries i dispositius d'aculturació (Wolf, 2001).

És en aquest sentit que Stoller proposa el seu gir arxivístic, en l'abordatge dels arxius estatals com a projecte polític que permetria crear i recrear un règim de veritat a partir d'uns paràmetres de conceptualització i classificació determinats que oculten les perspectives

sesgades dels seus autors. Per tant, Stoller fa seva la proposta de Walter Benjamin (2008: 41-43) de dur a terme una lectura a contracorrent de la historiografia, per agafar les evidències dels col·lectius subalterns i depurar la visió moralitzant que establien els mateixos cronistes.

En aquests termes, trobem que la *ciència moral* de la documentació d'arxiu, com diu Stoller (2010: 486-487) estableix una unificació sociocultural i fenomenològica dels esdeveniments en funció als protocols del règim d'objectivació de l'estat, per tant, els esdeveniments presentats tendeixen a depurar els processos dialèctics i contradictoris dels fenòmens històrics, per a privilegiar l'excel·lència de les formes socioculturals de la modernitat (basades en la democràcia parlamentària burgesa, l'estat burocràtic-racional i l'economia de mercat) (Wolf, 2001).

Així doncs, deixa de banda els fenòmens subalterns i marginals que no reproduïen l'hegemonia sociocultural de les elits. O millor dit -com deixen a reluir els historiadors contemporanis de Formentera- es continua partint del vici d'establir lleis de desenvolupament universals, on la Formentera del passat esdevindria una societat *folk* homogeneïtzada i estàtica mancada de conflicte com diria Redfield (1946: 22-55), una alteritat diacrònica plena de gent analfabeta i vulnerable econòmicament, que poc es pot comparar amb la bonança de l'eclosió turística, una perspectiva que fins i tot reproduïen els meus entrevistats.

Wolf ens adverteix de les mancances analítiques del binomi que oposa les societats modernes de les tradicionals, ja que s'ha de entendre com ambdues s'entrellacen en processos concrets i complexos de domini i submissió, ja que les societats són sistemes oberts, codependents, actius i contradictoris (2006: 34). És d'aquesta manera que he abordat l'anàlisi del passat de Formentera com un procés dinàmic i dialèctic de grups sociopolítics i socioeconòmics enfrontats dins una comunitat local, que s'entrellacen amb nivells d'organització i estratificació social superiors, lluitant per l'hegemonia ideològica, institucional i moral. En aquests termes Wolf permet establir un marc de sistematització capaç d'uniformitzar la naturalesa heterogènia i antitètica de la *cultura plebeya* (Thompson, 1984:50-51) sotmesa a la desarticulació que fa l'historiografia de la classe dominant dels grups subalterns en episodis irregulars i anecdòtics per assegurar el seu control ideològic i privar-los del seu passat (Gramsci, 1985: 178; Benjamin, 2008: 40).

En aquests termes, els dèficits que es donen en la conceptualització de la historiografia oficial quan aïlla els esdeveniments marginals, com afirma Lèvi-Strauss (1995), té certes similituds a la tendència que la incipient ciència antropològica predisposava en l'aplicació de principis universals *a priori* de la investigació exhaustiva dels fenòmens locals i històrics concrets; per lo qual, la disciplina etnogràfica ja hauria superat el fet de

voler abastar la totalitat dels fenòmens socials a partir de crear grans teories i categoritzacions basades en l'aparença d'objectes aïllats i descontextualitzats (Evans-Pritchard, 1990: 48). En aquest aspecte, Evans-Pritchard afirma la capacitat de l'etnografia per auxiliar la mirada de l'historiador del passat des del present, a través de donar rellevància a la memòria dels seus informants. Per tant, es torna imprescindible el fet de contrastar la transmissió oral per abastar els fenòmens històrics (Íbidem: 62). En aquest aspecte, per a superar els dèficits de l'objecte d'estudi diacrònic al qual m'he d'enfrontar, he comparat la transmissió oral i escrita dels grups marginals, en un enfoc exhaustiu d'anàlisi qualitatiu. D'aquesta manera, he contraposat els records dels entrevistats amb els escrits que han deixat els illencs del passat, cadascun segons els seus paràmetres lingüístics, ideològics i morals particulars, afegint el contrast amb la construcció de les notícies de la premsa i una confiança prudent a les evidències socials que ofereixen els arxius i els cronistes de l'època.

La intenció és que a través d'aquestes fonts podré inferir alguns principis socioestructurals de Formentera (o l'estructura inconscient que diria Levi-Strauss) a través de l'anàlisi dels canvis i les continuïtats en els fenòmens polítics, parentals i econòmics del segle XIX fins a principis del XX. Ja que seguint a Sahlins, la meua intencionalitat és poder aproximar-me a l'estructura de l'*ethos* que es troba inscrit en l'*habitus* dels actes i la interpretació èmic que s'expressa en els actors presents i absents (1985: 64). Una regularitat fenomenològica, moral i de caràcter que es trobaria en les síntesis intersubjectives de l'experiència dels entrevistats, on puc contrastar les diverses interpretacions d'aquests amb les dels seus ancestres (Sahlins, 1985. 135), establint una sort de diàleg diacrònic entre *formenters* o *pagesos* -com s'autodenominen els illencs a si mateixos. On els resultats, hem permetran aproximar-me al sentit comú de la Formentera del passat, i els seus paral·lelismes amb les propostes del pensament llibertari.

4. L'estructuració social dels *formenters*: parents llunyans i veïns propers.

La hipòtesi d'aquest article gira al voltant de les especificitats socioculturals pròpies de l'illa de Formentera -a finals del segle XIX i els primers decennis del XX- i la seva simbiosi en l'assimilació de la *Idea* àcrata. Per tant, hem veig obligat a realitzar cinc cèntims d'aproximació contextual a les estructures relacionals i institucionals codepenents de la comunitat formenterensa, així com als codis de valors i els sistemes simbòlics implicats en aquests teixits de pràctiques coordinades que abarcaven els entorns de l'àmbit domèstic i les relacions inter-veïnals.

4.1 La casa del *pagés*: centre de identificació social i de reproducció de la comunitat illenca.

Un dels trets crucials que determina la pertinença a la comunitat formenterensa, tal i com ens assenyala Joan Bestard (1986) la trobem en la utilitat fenomenològica que tenen les cases com a substrat que permet ubicar els actors en l'espai sociogenealògic i geogràfic de l'illa.

Cada casa disposa d'una denominació pròpia, un nom familiar (Ca n'X) que fa referència a una pertinença identitària-genealògica, socioespacial i històrica, dins de la comunitat. Aquesta denominació permet associar els actors amb terres, animals, estris de treball i infraestructures materials. L'univers de inter-coneixement i classificació social de Formentera -que anomenaré la identitat-casa- permet traçar un principi de solidaritat ètnica entre els *pagesos*. La identitat-casa del *pagès*, afirma Bestard, es un símbol que acredita la continuïtat social dels membres de la comunitat, que els permet distingir-se a si mateixos dels foranis. En aquests termes, Bestard exposa que la substància dels illencs es idèntica a la del territori, per tant, seguint Pitt-Rivers, podem afirmar com la identitat-casa dels *formenters* es una propietat que distribueixen els progenitors als seus descendents (2017: 127) i que no només repercuteix en una transmissió genètica, sinó que també implica el fet de compartir l'estatus moral, socioeconòmic, sociopolític inclús ideològic de la casa dels progenitors, un fet que com veurem més endavant, té una "*gran influència en el terreno jurídico y político*" (Wolf, 2006: 116-117).

En aquests termes, planteja Bestard, com el sistema de representació i classificació social de la constel·lació de patronímics permet traçar un univers de inter-coneixement segons el qual "*tots som una mica parents*", com li deia un informant. La transmissió de la identitat-casa i la seva rellevància ha permès establir una conceptualització de cosubstancialitat simbòlica entre parents que "*no s'atanyen res*", però que fa que les cases que comparteixen la mateixa denominació expressin la reminiscència d'un ancestre comú (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017; Bestard, 1986). En aquest aspecte, la identitat-casa permet entrellaçar el domini de les pràctiques del parentiu amb les del veïnatge, sobretot a través de l'aliança matrimonial.

Wolf (1990) postula com les necessitats subjectivament determinades dins el nucli domèstic són irregulars. Aquestes van emergint dels anhels pulsionals i la voluntat en funció a la reacció a condicionants objectius heterogenis. D'aquesta manera, la unitat domèstica fruit de la filiació i l'aliança es una organització polivalent, en la que els seus integrants s'enfronten dialècticament a n'aquells rols, responsabilitats i obligacions que exigeix la reproducció de la divisió sexual i generacional del treball i les seves funcions socioculturalment i històricament codificades. En aquests termes, Sahlins exposa com la reciprocitat generalitzada del parentiu

permet garantir la mutabilitat adaptativa de les necessitats particulars dels membres de la família, per lo qual, els rols de gènere i edat en les relacions domèstiques no precisen d'equivalències i contraprestacions, ja que l'objectiu obeeix a permetre la continuïtat de la unitat domèstica perquè pugui cobrir les necessitats inesperades (Sahlins, 1974: 214-223). En les perspectives dels informants sempre es manifesta la inevitabilitat de participar en el treball domèstic, ja que en el cas de Formentera, la unitat domèstica esdevé una unitat corporativa i de producció, on la família disposa d'un patrimoni material que ha de protegir (Wolf, 1990: 21).

M'exposen diversos informants com, arribats als 6 o 8 anys, ja els ensenyaven a realitzar diverses tasques agrícoles i ramaderes on no era requerida molta força física, sent similars entre nens i nenes. Les més habituals eren les relacionades amb l'alimentació i la cura dels animals domèstics. Mentre aquests creixien, el rol dels infants es dirigia a la reproducció de la divisió sexual del treball dels seus pares. Per tant, mentre les joves "*s'empatxaven de ses plantes polides, cusiets, des ramells, grenar es pati*" també posaven les llavors, aprenien a cuinar, a filar i a teixir amb les dones més majors que vivien a la casa, cuidant als ancians i als petits. Per altra banda, els varons joves feien els treballs físicament més exigents, explotant la terra o realitzant tasques de construcció i reformes als espais domèstics, auxiliant els seus parents de més edat i després fent-ho sols (Entrevista a Catalina Ferrer Ferrer 08/06/2017; Entrevista a Francisca Escandell Serra 22/08/2019). A més, ambdós gèneres aprenien rudiments de pesca, caça, navegació, construcció de infraestructures, producció de calç, carbó etc. Fins que els joves varons s'especialitzaven en un ofici, on la decisió particular es trobava guiada per la fratria de major edat. En aquest aspecte, destaca Bestard com l'autoritat derivada de l'edat predominava per damunt la de gènere (Entrevista a Joan Bestard Camps, 19/11/2021). Com m'assenyalava una informant tractant sobre el seu avi matern, que havia set faroler al Pilar de La Mola: "*ell era [...] un pare molt amu des fills, un patriarca [...] ho manava tot, sobre sa mare i sa filla [...] pero a sa seua filla no li manava [...] com si fossin tot una mateixa cosa*". En aquest cas trobem una contradicció en el grau de simetria en l'ordenança de la unitat productiva domèstica, per la qual cosa – tot i que "*a cada casa s'arreglen d'una manera*"– trobavem que la cosubstancialitat entre pares i fills permetia a n'aquests i als seus cònjuges disposar de cert grau d'autonomia (Entrevista Catalina Ferrer Ferrer 08/06/2017). Que era possible per la degeneració de l'estat de salut física i mental de la fratria major, que permetia establir un marc relacional on es negociaven els marges de decisió en els assumptes de la subsistència familiar (Bestard, 1986). En aquest aspecte, la possibilitat de negociació entre majors i menors, responia a la filiació i al fet d'estar "*bons per treballar*". Per tant hem de considerar que no podem parlar d'una autoritat

patrilineal a Formentera sinò d'un procés complex i específic de cada casa que depenia d'una condició socioeconòmica i moral concreta. Com per exemple trobam en el cas que em plantejà la meua anterior informant quan m'exposava que arran d'unes obres que s'havien de realitzar a la cisterna de la casa, la seva mare dubitativa sobre s'hi convenia *paredar* el seu interior per evitar fuites d'aigua, va caminar 17 km des d'Es Cap de Barbaria fins al faro de la Mola amb la seva filla en braços, per demanar al seu pare com havien de procedir (Entrevista a Catalina Ferrer Ferrer, 08/06/2017; Entrevista a Francisca Escandell Serra, 22/08/2019).

Respecte a la jerarquia interna de la família, Bestard postula com els eixos generacionals i de gènere estableixen unes normes de conducta que regeixen el tracte entre els grups d'edat i entre els hòmens i les dones. Aquests eixos regulaven les interaccions al nucli domèstic, i també es traslladaven a les relacions inter-veïnals i del parentiu llunyà, un fet que queda evidenciat en l'espai dels porxo de les cases. El porxo, ens afirma Bestard, era un espai multifuncional i relacional de primer ordre per a la comunitat formenterenga. Al seu interior es on es desenvolupaven les relacions quotidianes de la família. A més es la via d'entrada i de contacte amb l'exterior, on es reben a les visites i on especialment, es realitzen les *vel.lades* nocturnes entre veïns, parents més o menys propers i les amistats. Exposa Bestard com durant el dia era l'espai femení propi de les feines reproductives i, per les nits, era on es representava la família a si mateixa davant els visitants. Era un entorn d'esbarjo i descans en què els representants de les cases posaven a prova la seva reputació vinculada a la capacitat de preservar i performativitzar els rols generacionals i de gènere, on els més majors eren tractats amb respecte reverencial; els joves iniciaven el seu flirteig a través del *festeig* amb les joves de la casa davant dels seus pares i on les dones més majors pactaven enllaços matrimonials (Bestard, 1986). Dins el porxo també es solien manifestar les arts de la *cantada*, la narració de històries i *rondaies*; on les generacions més joves introjectaven els coneixements, valors, records i pràctiques dels seus majors (Tur, 1999). Al porxo s'entretreixia la complicitat moral entre parents i veïns, i a més s'establien canals informals d'activitats socials i productives entre les cases, on les necessitats mutables de les unitats domèstiques s'articulaven amb circuits de parents llunyans, veïns i amics amb els quals podien contar per a proveïr-se de recursos materials i simbòlics imprescindibles per a la subsistència de la unitat domèstica (Entrevista a Catalina Planells, 04/09/2019). En aquests termes, la constel.lació de patronímics que oferien la identitat-casa als illencs permetia traçar a través del llenguatge del parentiu "*cases amigues*", les quals p la movilització de relacions socials recíproques (Wolf, 2006: 118-119). En aquests termes, seguint a Wolf (2006: 120) la cosubstancialitat de les cases permetia reproduïr llinatges transgeneracionals ficticis de inclusió i exclusió d'agents dins de

l'esfera del treball inter-veïnal, basat en l'herència dels circuits d'intercanvi simbòlic i material establert pels ancestres de la pròpia casa.

El grau de lleialtat amb aquestes xarxes depenia del circuits de reciprocitat equilibrada basada en una contraprestació pactada de recursos, que permetia a més establir un espai de mediació per a resoldre les diferències *per les bones* (Sahlins, 1974). On es *porfediava*, s'arribaven a acords o bé es generaven conflictes, ja que l'herència d'uns pactes transgeneracionals determinava unes exigències morals que les generacions successives havien de satisfer, posant en risc el prestigi social de la casa. En aquest sentit, el circuit de reciprocitat material i simbòlica que es podia generar entre els integrants de les cases, tot i tenir una tessitura instrumental enfocada al benestar material, podia arribar a recobrir-se o haver heretat una afectivitat solidària i desinteressada d'amistad emocional on es veien introduïts des dels infants fins als ancians de les diferents cases (Wolf, 1990: 28; Entrevista a Catalina Planells, 04/09/2019). La dificultat d'aquesta codependència emocional era que la reciprocitat equilibrada podia desembocar en altruisme, un fet que com assenyala Pitt-Rivers (2017), implica protegir el benestar alié per sobre del propi, incrementant indirectament la fidelitat de l'altre. Ara bé, el fet de que aquesta solidaritat tant íntima i intersubjectiva es torni una exigència moral a tots els membres de la casa, pot fer que es generin casos de gelosia o de ressentiment per la degeneració dels pactes altruistes passant a acords instrumentals. Un fet que pot posar en perill els circuits establerts entre les xarxes de veïns, parents i amics.

En aquest sentit, la constel·lació de patronímics com a font de inter-coneixement mutu esdevé una base fenomenològica que implica màximes morals que afecten al prestigi de la casa, associades al sacrifici d'un mateix per al benestar alié. Aquesta particularitat queda present en institucions com la competició de *cançons puntoses*, on dos contrincants amb tambor en mà improvisen versos per a provocar i atacar a l'altre per torns³, oferint divertiment a tots els presents. També trobem *rondaies* on queda reflectit com dos personatges antagònics, com són el mossenyer i un ancià posseït per el dimoni, es veien vinculats per un llaç d'amistat, *com ho han set sempre tots els formenters*.⁴ Sent aquesta una sentència pròpia de l'autoconsciència dels *formenters* (Scott, 1985a : 41). Però ara bé, hem de tenir present, com afirma Pitt-Rivers, que "*it is said that the friend of everybody has no friend*" (2017: 128).

3 Entrevista amb Maria Mayans Juan. Ca'n Vicent Barber. Formentera Gener 2004. realitzada per en Jaume Llorenç.

4 Extracció de *Es Jai Endiablats* de Castelló Guasch, 1976

4.2 El *mode de vida mixt* del pagès: entre l'indústria formal i l'informal.

El sistema de identitat-casa ens manifesta la idea d'una simetria desinteressada entre els illencs. De la mateixa manera, aquest sistema de classificació social es determinant per a l'especificitat de l'organització de la producció dels grups domèstics de Formentera, que en tant que unitats corporatives obertes (Wolf, 1990: 28-29), permeten la confluència de múltiples xarxes de veïns, parents i amics basant-se en la movilització d'efectius, derivats dels nexes de la filiació i els matrimonis. La superposició de xarxes acaba constituint un mode de producció que s'estén al conjunt de l'illa (Sahlins, 1974: 93).

Com hem exposat abans, la unitat productiva domèstica a Formentera disposava d'una divisió sexual i generacional del treball; un bagatge diferenciat de infraestructures i mitjans de producció a més de les xarxes de parents, veïns i amics amb els que establia circuits de bens, mitjans, força de treball i informació en determinades activitats regulars. Els circuits de suport mutu són un afegit més per a la subsistència particular de les unitats domèstiques, que forma part del que Vila Valentí anomenava "*el mode de vida mixt*" dels illencs, que implica la complementarietat de múltiples activitats econòmiques (Vilà Valentí, 1985), que permeten disposar d'una gran flexibilitat adaptativa per a canalitzar recursos i fer front a exigències més o menys inesperades (Davis, 1983; Entrevista a Catalina Ferrer Ferrer, 08/06/2017). Hem d'afegir com a banda de les activitats econòmiques formals també n'hi havia d'altres informals que s'escapaven dels controls jurídic de l'administració i del mercat.

En el període que estem tractant trobem com els oficis hegemònics a Formentera eren el de llaurador i mariner. Vila Valentí afirmava que arran de les condicions climàtiques i la escassa pluviositat de Formentera, la producció agrícola es trobava lligada a varietats de conreu de secà, arbres fruiters i una escassa producció de cultius de regadiu. Del mes d'abril al de juny es quan es concentrava la major intensitat laboral, on es duia a terme la sega de l'ordi o el blat, es batia i ventava el gra, tasques que s'estenien fins l'agost, on s'arribaven a les dotze hores de jornada. En aquestes tasques, conjuntament amb la recol·lecció de les figues o el raïm, era el moment en que es solien movilitzar les xarxes de suport mutu. Tant a l'hora de proveïr-se de força de treball adicional, com a l'hora de compartir mitjans de producció com els animals de tir que solien rotar entre cases veïnes. El pagament d'aquests suports es solia realitzar amb parts de les collites pactades entre els implicats, encara que també es tenia en compte el grau de proximitat parental i/o d'amistat per a retornar l'ajut amb força de treball, però així sí, la petició de suport no podia negar-se (Davis, 1985; Entrevista a Catalina Planells, 04/09/2019; Entrevista a Francisca Escandell Serra, 22/08/2019).

Alternant amb les obligacions agrícoles, els *formenters* també exercien les pràctiques de la

caça i de la pesca, en aquest últim cas valent-se de la cooperació per a distribuïr l'accés a les poques embarcacions que hi havia a finals del segle XIX i als estris de pesca (Arxiduc Lluís Salvador (II), 1890). Paral·lelament, també es comptava amb recursos forestals per a les necessitats humanes i animals.

Dels recursos vegetals i animals es realitzaven diverses manufactures casolanes. Cal afegir que aquestes indústries eren majoritàriament obra de la força de treball femenina, les quals es desplaçaven a Eivissa per a vendre l'escàs excedent i així obtenir recursos monetaris. Ja que l'illa comptava amb un servei de comunicacions marítimes a un preu reduït que també s'encarregava del transport del correu i de mercaderies. La viabilitat que concedia aquest transport regular permetia als *formenters* anar a visitar als parents que es trobaven a Eivissa, amb els quals estenien els circuits de transmissió de recursos i informació (Vilà Valentí, 1985).

Entre les activitats complementàries formals de l'economia domèstica hem d'afegir el treball assalariat que feien els hòmens en la indústria salinera i enrolats en vaixells de navieres nacionals o internacionals, professions que tendran una especial rellevància en la introducció del pensament llibertari.

Fins aquí m'he encarregat d'aproximar el lector a les activitats econòmiques més regulades per l'administració, o si més no, subjectes a tributació. Ara hem de prestar atenció a les pràctiques productives considerades per l'ull *outsider* de Navarro com a "*malas artes*".⁵ Una de les que ha provocat més reticència en els relats dels meus informants, consistia en com el coneixement minuciós dels illencs de les característiques dels illots i les cales que rodetjen l'illa els permetia emprar senyals de foc en nits de clima convuls, per atreure a grans vaixells mercants i provocar naufragis (Entrevista a Catalina Ferrer Ferrer, 08/06/2017). Tot i que Navarro exposa com els illencs solien oferir assistència immediata als afectats, també afirma com desapareixien mercaderies de les embarcacions les quals "*nunca los naufragos salvados pudieron encontrar [...] ni sospechar [...] quién se los hubiese hurtado*" (Navarro, 1901). Evidències d'aquestes pilleries les trobem encara avui dia, ja que com afirma Marí Cardona, les tres esglèsies de l'illa (construïdes entre el segle XVIII i XIX) tenen campanes que provenen d'embarcacions naufragades (Marí Cardona, 1983). A través d'aquests pillatges auto-organitzats els *formenters* podien proveïr-se de recursos com el preuat metall dels cascs de les embarcacions que posteriorment ferrers, com en *Vicent Patata*, transformaven en planxes i claus que permetien construir infraestructures domèstiques (Entrevista a Antoni Tur Ferrer,

5 Victor Navarro Reig, fou un registrador de la propietat d'origen Valencià que s'instal·là a Eivissa a finals del segle XIX. Publicà una de les poques monografies etnogràfiques dedicades al dret consuetudinari, els costums i la economia popular de les Pitiüses. *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Versió en línia. URL: <http://www.eeif.es/veus/Navarro-Reig-V%C3%ADctor/>; Navarro, 1901.

08/06/2017). De la mateixa manera, aquest coneixement minucios del relleu, dels vents i del mar els permetia tenir una gran destresa en la pràctica del contraban. En la qual, com deia Navarro, "*han sido maestros los habitantes de Formentera*". Finalment, una altra rutina productiva aliena als controls de l'estat, la trobem en l'explotació de la pedra de marès en diferents cales. Els operaris pactaven el preu amb els llaüts *negres* d'eivissencs (Marí Cardona, 1983)⁶. Els equips serraven la pedra i després de forma equitativa, amb l'ajut de la tripulació de l'embarcació, la introduïen al vaixell. Una evidència de la rellevància que va arribar a tenir aquesta pràctica la trobem en la construcció de la barriada de La Marina o del Passeig de Vara de Rei a l'Eivissa del segle XIX (Marí Cardona, 1984).

El cas dels naufragis, el contraban o l'explotació del marès es trobaven legitimats per un pacte de silenci i complicitat que s'estenia per l'illa –i s'estendrà en el temps, ja que els meus *quelus* tot i tenir parents seus implicats, rebutjaven detallar-me alguns casos- i impedia que les forces d'ordre públic poguessin trobar ni les càrregues ni als autors. Aquestes activitats informals depenien de la movilització de les xarxes de parents, veïns i amics que compartien la feina, la informació, els contactes i els beneficis (Entrevista a Catalina Ferrer Ferrer, 08/06/2017; Navarro, 1901).

El fet de que el "*mode de vida mixt*" dels illencs contemplés la viabilitat per a la subsistència de pràctiques alienes als controls penals i jurídics de l'estat i del mercat regulat, permet asseverar que aquestes pràctiques contrahegemòniques, per una banda havien permès suportar els riscos ocasionats per forces impersonals (com eren les sequeres tant freqüents a l'illa) i forces derivades de les exigències de impostos, deutes i rentes que afectaven als habitants (Scott, 1985a: 47); i per altra banda, esdevenien formes de resistència ordinària institucionalitzada, com afirma Scott. Ja que a través d'aquests sabotatges anònims, els illencs desafiaven els drets de propietat pública i privada, sense enfrontar-s'hi explícitament (1985a: 29-33). La reciprocitat negativa exercida envers els estrangers amb recursos reafirmava els llaços inter-veïnals locals en dos sentits: primerament a l'hora d'executar els processos de producció i distribució dels guanys, i després a l'hora d'ocultar la transgressió moral davant els foranis, incitant a una hospitalitat absoluta que permetés evitar reprimendes comunes. En l'*ethos* illenc que diria Geertz (Wolf, 2001: 98), queda cronificada la cohesió simbòlica i moral, segons la qual, virtuts com la lleialtat i el compromís permeten la continuïtat de les xarxes inter-veïnals, a la vegada que impliquen una distància prudent i una discreció estratègica enfront a diferents graus "d'alteritat" o sectors externs contra els quals es poden exercir pautes de reciprocitat negativa (Sahlins, 1974: 218-219). Aquest fet reforça certa solidaritat

6 Embarcacions que no estan donades d'alta en ningú registre oficial.

mecànica entre les xarxes de suport de les cases vinculades a una economia moral que permet la subsistència d'unitats domèstiques autònomes oferint uns mínims de benestar material comú (Sahlins, 1974: 111-112). La protecció que ofereix l'anonimat permet als actors desplegar accions espontànies, creatives però també coordinades, aprofitant el joc de les *aparençes*, per a desafiar els codis morals i normatius hegemònics i limitar la inferència de les classes dominants (Scott, 1985a: 36-37; Thomson, 1984: 195).

A més, el reforç identitari que donen aquestes institucions informals s'expandeix a les xarxes de parents, veïns i amics residents als pobles d'Eivissa, integrats en la constel·lació de patronímics dels *formenters* i en l'organització de la producció, la distribució i el consum de Formentera (Entrevista a Catalina Ferrer Ferrer, 08/06/2017). En aquest sentit, com afirma Wolf, la infraestructura productiva illenca s'integra dins de dinàmiques relacionals i fluxes de bens simbòlics i materials que impliquen camps socials més amplis i multilocalitzats (Wolf, 2006: 99-100) que -de la mateixa manera que l'elasticitat de la parentela illenca- s'esten a d'altres localitats tant de l'arxipèlag balear com a l'altre costat de l'Atlàntic.

4.2.1 L'emigració d'ultramar dels hòmens

Vila Valentí exposa com des de principis del segle XIX començà a ser recurrent que els joves *formenters* s'enrolessin en vaixells mercants com a aprenents, per a dirigir-se a regions del continent americà, ja que "*era la seva il·lusió treballar a la mar*" (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017). Als 15 anys s'embarcaven acompanyats per veïns, parents i amics, des de ports com el de Barcelona o Cadiç per a dirigir-se majoritàriament a Cuba, l'Uruguai o l'Argentina (Verdera, 1996). En arribar, aquests abandonaven el lloc de feina, i passaven a assalariar-se en companyies nacionals, des de les quals desenvolupaven diversos itineraris. La via que es va obrir amb la navegació d'ultramar permeté que la xarxa de suport mutu entre els pitiusos s'ampliés, entrant en contacte aleshores amb sindicats i societats de socors mutus fundades per balears, com era el *Centro Balear de la Habana* a Cuba :

Hi havia a La Habana [...] un mallorquí de bona situació econòmica, tenia un establiment de habitacions per dormir, amb restaurant, i sa gent de Formentera [...] arribaven i aquell home els hi deia: estigues tranquil menja i queda a dormir aquí, i jo te buscaré feina. Els introduïa sa gent nostra de Formentera i Eivissa, allí per a aconseguir feina, del que trobessin (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017).

Per lo general aquesta migració era temporal, els migrants feien diversos viatges de cinc a deu anys, entre els quals tornaven a Formentera i gràcies als ingressos obtinguts començaven a

construir residències particulars i a formar els seus nuclis conjugals independents. Com afirma Bestard, la migració no va significar una disrupció de la reproducció sociocultural de l'illa, sino que era un complement més del "*mode de vida mixt*" que permeté la continuïtat de la societat illenca (1986). Al seu retorn definitiu, una gran majoria continuà embarcada en companyies regionals i nacionals -ofici que complementaven amb les activitats formals i informals abans esmentades- ja que: "*un home de Formentera, que [...] demanes d'embarcarse, al demanarli d'on era, li deien de Formentera, i ah! L'apuntava rapidament. Si havia algun lloc s'agafava a nes de Formentera, eren bons mariners, gent tranquila. no armadors de "jarana", només els interessava guanyar per fer sa olla, i res més*" (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017).

Tant en els seus viatges com en la marineria, els illencs havien incrementat el seu capital cultural ja que molts d'ells s'havien alfabetitzat a la mar i havien anat aprofundint en una gran diversitat de sabers (Bourdieu, 2001; Navarro, 1901). L'il·lustració dels migrants anà de la mà amb l'experiència directa com assalariats dins el sindicalisme de base i les organitzacions proletàries (Entrevista a Juan Mayans Ferrer, 11/09/2017). Destaca un informant la influència que va rebre a Barcelona: "*allí on sabiem que hi havia un míting [...] pues i anavem [...] Amb sa joventut llibertaria era molt fàcil trobar un ateneu [...] en compte d'anar a un bar a fer copes, anavem allí*"⁷.

L'impacte que va tenir la migració fou notable, donant un seguit de sincretismes amb les formes socioculturals de l'illa. En el plànol estètic i lingüístic, els illencs van adquirir un codi d'etiqueta propi dels països llatinoamericans i s'expressaven en anglès i en castellà (Davis, 1985:41; Navarro, 1901). Mentre que en el plànol moral i ideològic, van aproximar-se a ideologies emancipatòries que anaven de la socialdemocràcia republicana fins al comunisme llibertari. Aquestes aprehensions van anar disseminant-se hàbilment entre les cases, com per exemple en les *vel·lades* que les cases organitzaven per a donar la *benribada* als retornats⁸.

4.3 Aproximació a l'ordre social *formenter* del primer terç del segle XX: estratificació sociopolítica i econòmica perifèrica.

Per a intentar fer una tímida aproximació a les fonts de desigualtat política i econòmica a Formentera, hem de tenir present l'axioma marxista que assenyala la codependència de la infraestructura econòmica i la superestructura ideològica, segons el qual els sectors socials que tenen el control sobre els mitjans de producció i els processos productius són els que

⁷ *Un Somni Llibertari: Un homenatge han Joan "Peret"* (2011) per en Santiago Colomar i en Carmelo Convalia.

⁸ *Entrevista amb Maria Mayans Juan. Ca'n Vicent Barber. Formentera Gener 2004.* realitzada per en Jaume Llorenç.

tenen la capacitat d'hegemonitzar les estructures institucionals i els sistemes ideològics, morals i normatius que regulen la col·lectivitat organitzada (Marx; Engels, 1974)

En aquests termes per analitzar el cas de Formentera –tal i com afirma Wolf– no hem de reduir el context socioestructural a una comunitat estàtica i aïllada sino que hem de comprendre la connexió dels ordres polítics i econòmics de Formentera integrats dins de transformacions històriques de l'administració burocràtica d'estat i les projeccions capitalistes de la burgesia regional i peninsular (Wolf, 2006: 33-34). On l'illa de Formentera, esdevindria la perifèria d'una perifèria, un annexe d'Eivissa sotmés a l'aliança de les classes dominants locals i regionals. Per tractar la circumstància històrica de la estratificació social a Formentera, hem de tenir present la condició de l'illa com a satèl·lit, de la qual les elits de la metropoli aconseguïen extreure els recursos necessaris a través de la integració política i econòmica local dependent dels centres de poder (Wolf, 2006: 37-38).

Aquesta característica perifèrica la trobem en les dificultats que es van donar a Formentera a finals del segle XIX, per a constituir un ajuntament propi:

Este pueblo [...] dependiente del Ayuntamiento de Ibiza hasta el pasado año [...] solicitó y obtuvo su segregación para formar municipalidad aparte [...] Nombrado un Ayuntamiento interino por el señor Gobernador, empezaron las monstruosas demandas de la Delegación por Consumos, por cédulas [...] pronto se convencerían, que si antes se separaron de Ibiza porque se les pedía mucho, en su independencia se les exigía más ¿ Que hacer? No formar Ayuntamiento y esperar⁹.

Com exposa l'article, els membres del consistori van decidir no constituir l'ajuntament per evitar la pressió fiscal. Aquesta tàctica considero que respon a l'*ethos* illenc que permet oposar una resistència anònima i coordinada a les exigències alienes que posen en perill l'equilibri de la subsistència local. Un altre cas el trobam quan els cobradors de l'estat anaven a l'illa per a recaptar els deutes de contribucions, i aquests "*extenuados de fatiga y de hambre [...] acabaven retornant ja que [...] las casas quedaban cerradas y al parecer desiertas*" (Navarro, 1901). En aquest punt, veim com l'atac que esdevenia la recaptació de tributs, era respost amb la suspensió de l'hospitalitat illenca per a forçar l'expulsió dels indesitjables. Aquesta aversió a l'estat també implicava el fet de la deserció del servei militar obligatori, un tret recurrent de la resistència camperola segons Scott (1985b: 30; Entrevista a Juan Mayans Ferrer, 11/09/2017). Un cop més trobem mostres condensades de reciprocitat negativa que mostren l'interés dels illencs per a preservar l'autonomia institucional, normativa i moral basada en

9 El Ibicenco 25/02/1890: 1.

les xarxes inter-veïnals, que havia permès que des de mitjans del segle XVIII no s'hagués produït cap delictes de gravetat. Fins i tot no hi havia cap destacament de carabiners ni de la guàrdia civil a finals del segle XIX.¹⁰

A més, el sistema de identitat-casa i la capacitat cohesiva que oferia per a les estructures institucionals, normatives i morals entre les cases havien demostrat ser suficients per arribar a acords i dur a terme la construcció de mitjans de producció i infraestructures comunals al llarg dels segles. La cooperació veïnal era imprescindible per a la redistribució de recursos escassos, com l'aigua potable a través de pous, aljubs i cisternes, que -com els camins comuns i els passatges- eren construccions pactades entre cases (Marí Cardona, 1994). Fins i tot en plena Segona República encara era latent la continuïtat d'aquestes fòrmules de producció inter-veïnal, ja que l'any 1933 els veïns van procedir a la construcció d'un camí general per a connectar Sant Francesc Xavier amb Es Cap de Barbaria, cansats de les promeses incomplertes que des dels anys vint feien les autoritats polítiques regionals¹¹.

Podriem afirmar com el desplegament de la xarxa interveïnal impedia la viabilitat d'un govern municipal imposat de l'exterior. Però, sirà en la configuració històrica particular de les elits de l'illa on podem esbrinar la funció rellevant que va tenir el govern municipal per a la reproducció socioeconòmica de les famílies terratinents.

A finals del segle XIX a Formentera predominaven les grans i mitjanes propietats, moltes de les quals eren de residents eivissencs (Arxiduc Lluís Salvador (II), 1890; Navarro, 1901). Bestard assenyala com d'un total de 374 propietaris, 10 d'aquests disposaven del control d'un 27,6% del total de l'extensió de l'illa, i 197 propietaris comptaven amb extensions d'entre 0-5 hectàrees (1986).

En l'estratificació social de les cases de l'illa, assenyala Bestard la rellevància que tenia la dimensió del patrimoni material, el qual també determinava els principis d'organització de les unitats domèstiques, els sistemes d'herència i les estratègies matrimonials. Així doncs, les famílies de mariners emigrants feien de la unitat de producció domèstica una base d'operacions apta per a la mobilitat (Entrevista a Catalina Planells, 04/09/2019). Mentre que les famílies propietàries agrícoles tenien un centre estable desde el qual anar acumulant patrimoni. Bestard destaca la predilecció per l'herència indivisa d'aquestes mentre que aquelles tindran preferència per a repartir les oportunitats de subsistència per igual als seus descendents (1986).

Ara bé, seguint a Davis podem afirmar com la propietat no era determinant per accedir a

¹⁰ *El Ibicenco*, 25/02/1890: 1.

¹¹ *Diario de Ibiza*, 26/08/1933: 1.

la terra, ja que per una banda els propietaris absents i presents tenien la capacitat d'establir règims de treball assalariat i arrendament; i per altra banda el "*mode de vida mixt*" permetia la reciprocitat equilibrada dels fruits de la terra (Davis, 1983: 53).

En el cas de Formentera destaca la figura del *migjoral*, un règim de parceria local, segons el qual les unitats domèstiques residien o bé a la casa del propietari o en un habitatge propi mentre li explotaven la terra¹². Ens indica Bestard, com les famílies propietàries que solien privilegiar a l'*hereu*, procuraven que els altres germans es fessin amb posicions de *migjorals* a altres cases - casant-se amb descendents de *migjorals*, o aconseguint contractes amb d'altres propietaris- per a crear canals de patrimonis secundaris que incrementessin el poder del llinatge principal (Wolf, 2006). D'aquesta manera, els intercanvis matrimonials eren emprats per les famílies terratinents per a constituïr connexions amb propietaris foranis.

Una de les qualitats distintives dels propietaris nadius de Formentera es troba en la contradicció de compartir certa simetria identitària amb la resta de la població -ja que disposen de reconeixement en la constel.lació de patronímics i participen del "*mode de vida mixt*"- i a la vegada disposar d'un major estatus, derivat del fet de concentrar subordinats jornalers i arrendataris a l'illa, i tenir certa aliança desigual amb les classes dominants foranes (Davis, 1983: 59).

Per aterrar la complexitat d'aquesta contradicció, ens enfocarem amb una de les famílies d'oligarques més antigues de l'illa: els de Ca'n Carlos. La família Carlos tenia -i encara conserva- un patrimoni dels més ancestrals de l'illa en tant que descendents del llinatge de Marc Ferrer de Joan, senyor feudal de Formentera i responsable de repoblar-la amb colons eivissencs al llarg del segle XVIII. Els Carlos han anat monopolitzant les posicions del poder polític a través dels anys, sent recurrentment elegits com a càrrecs públics per les instàncies administratives regionals. Aquest fet, va dur a un reconeixement transgeneracional dels Carlos en aquestes funcions que ha quedat associat a l'estatus de la seva casa (Scott, 1985b: 43).

La transmissió de les xarxes de complicitat i lleialtat, ha fet que les famílies que descendeixen d'aquelles que es van instal.lar a Formentera gràcies a Marc Ferrer de Joan, reconeguin la seva autoritat com a contraprestació a n'aquella reciprocitat generalitzada que els va permetre afincar-se a l'illa (Sahlins, 1977: 226-227; Davis, 1983: 110). Els Carlos durant la Restauració Borbònica de finals del segle XIX, eren membres del partit conservador⁰ -i a més conservaven les millors terres, les *finques bones* (Entrevista a Vicent Serra Ferrer, 14/08/2017;

12 Per aprofundir més en el règim de *migjoral* veure: Costa Ramón, 1949.

Arxiduc Lluís Salvador (II), 1890). A la dècada dels vint, trobem que Carles Tur Ferrer- nascut l'any 1847 i patriarca de Ca'n Carlos- era el Jutge Municipal de l'illa. A més el seu oncle patern, Josep Tur Escandell va passar de ser conseller de l'ajuntament a *Regidor Interventor* l'any 1899¹³ i l'any 1931, Carles Tur Ferrer figurava com un dels majors contribuents, conjuntament amb el seu germà Vicent.

L'any 1845, informava el governador provincial Joaquin Maximiliano Gibert que el consistori de Formentera el formaven "*sencillos labradores [...] obedientes a las autoridades constituídas [...] dirigidos completamente por el secretario*". Els quals, com exposa el mateix Gibert, provenien de la ciutat d'Eivissa (Macabich (II), 1966: 262-264). Fins a l'any 1899 no trobarem a un secretari nadiu. Que sirà, justament, un cunyat de Carles Tur Ferrer, Vicent Tur Tur, descendent de terratinents eivissencs absents a l'illa (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017).

En el cas de Ca'n Carlos, els càrrecs de l'administració els assignava uns recursos propis i un increment d'estatus per el fet de ser els principals interlocutors de les exigències de la metropolis (Davis, 1983: 141; Gledhill, 2000: 75). Aquest fet, els hi dotava de la capacitat de devenir els agents intermediaris que regulaven la integració de Formentera a l'estat-nació, establint pactes fluïds com a subordinats de les classes dominants eivissenques i mallorquines també terratinents a l'illa (Davis, 1983: 85; Wolf, 1990: 29-30).

Ens trobem doncs que a banda de la *camarilla*, com diria Wolf, que podia captar la família Carlos amb les famílies nadius subordinades, aliades per matrimonis o per amistats, també el fet de disposar dels recursos de l'administració els hi permetia estendre la seva influència i domini entre les cases més lleials. Promovent la generació de intermediari i generant les condicions perquè entre cases sorgissin capes i subcapes de clientelisme (Davis, 1983: 137).

Ara bé, la família Carlos no era del tot intocable, ja que la participació ambigua d'aquesta en la solidaritat moral i el parentiu simbòlic de l'illa, els feia vulnerables per el fet de tenir que mantenir una imatge global honorable. Davis afirma com els codis morals que regeixen el sistema classificatori de l'honor familiar depenen de la especificitat sociocultural i històrica de la comunitat. En el cas dels Carlos, aquests havien aconseguit cert grau de simetria moral, per el fet de participar en activitats econòmiques informals i protegir als illencs de les recaptacions externes (Marí Cardona, 1983; Scott, 1985b: 36-37). Aquesta protecció sobretot beneficiava els seus subordinats, als quals oferia la seva influència pública amb mostres d'altruisme (Scott, 1985b: 45). Com quan Carles Tur Ferrer l'any 1930, en plena decadència de

13 *Acta del Ple Municipal del 1 de Juny de 1899*. Arxiu Històric de Formentera.

la dictadura primoriverista, decidí perdonar el deute d'una barca que havia donat al seu *migjoral* Bartomeu Vidal, i promoure la recaptació de diners als veïns de l'illa per a costejar-li un vaixell nou, el qual havia desaparegut arran d'una tempesta.¹⁴

La qüestió de l'honor a Formentera implicava una competició per l'estatus que aquest oferia, el qual permetia que tots els integrants de la família fossin reconeguts com a portadors d'una integritat ètica que els feia referents de la virtut, aptes per a mantenir-se dins dels circuits de reciprocitat entre cases i a més, acabar acumulant suficient reconeixement veïnal per a tornar-se mediadors en conflictes entre cases (Davis, 1983: 100; Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017). En aquests termes, la virtut devé una font d'autoritat entre els que comparteixen una condició socioeconòmica similar, afirma Davis, que en el cas de Formentera i més concretament entre els varons, equivaldria a guardar reverència als majors i protegir la integritat física i l'honor dels menors i les dones. En aquest aspecte, destaquen la gran quantitat de veredictes que es van donar entre 1928 i 1940, vinculats a denúncies que els pares de fills agraviats presentaven contra altres joves que els havien insultat¹⁵. El jutge Carlos Tur també reproduïa aquesta protecció envers als seus propis fills¹⁶. Però l'autoritat paternalista que disposava li permetia alternar les exigències morals del sistema de identitat-casa que l'aproximaven als seus subordinats amb el seu rol d'aliat amb les classes dirigents eivissenques, d'on obtenien un major prestigi material i burocràtic (Wolf, 2006: 127). Ara bé, com afirma Scott, la subordinació dels lleials depen del fluxe de suports, contactes, influència i recursos que oferís, i per tant els canvis en la capacitat d'obtenir-los, trastocaven la dinàmica contradictòria del seu estatus, fet que podia dur a que el seu tracte amb els subordinats passés la barrera de la coerció i el despotisme (Scott, 1985b). Com trobem quan Carles Tur Ferrer, d'ideologia monàrquica i conservadora, durant el bienni republicà de dretes de 1933, tot i haver perdonat el deute al seu *migjoral* víctima del naufragi l'any 1930 –quan encara era jutge– baix la defensa d'un advocat eivissenc li posarà una denúncia per recuperar el deute.

14 1933. *Juicio verbal civil sobre reclamación de cantidad instado por D. Carlos Tur Ferrer contra D. Bartolomé Vidal Mayans, vecinos ambos de este término*. Arxiu Històric de Formentera.

15 *Registro de sentencias sobre faltas. Juzgado municipal de Formentera (1928-1940)*. Arxiu Històric de Formentera.

16 En la denúncia presentada al seu *migjoral* Bartomeu Vidal, Carles Tur Ferrer pretenia defensar al seu fill, Carles Tur Roig. 1933. *Juicio verbal civil sobre reclamación de cantidad instado por D. Carlos Tur Ferrer contra D. Bartolomé Vidal Mayan, vecinos ambos de este término*. Arxiu Històric de Formentera.

5. La unificació de l'explotació salinera a les Pitüses:

Salinera Española S.A.

Hem vist com les classes dominants locals es trobaven íntimament lligades als terratinents foranis absents. Molts dels quals directa o indirectament es trobaven vinculats a l'acció política eivissenca, balear i nacional. Per a poder comprendre les condicions sociolaborals i sociopolítiques que van dur al naixement de l'organització anarcosindicalista a Formentera, ens hem de centrar en l'indret productiu on més implementació va tenir, la indústria salinera. Més concretament en els canvis dels propietaris que les van explotar, els quals van començar a traçar el que Thompson postula com les condicions d'opressió que permeteren als actors concebre l'existència de dos conjunts amb interessos antagònics, és a dir, la lluita de classes que va permetre el despertar de la consciència obrera a Formentera (1984: 37).

L'any 1872, el capitalista mallorquí Antoni Marroig Boned va decidir adquirir una gran extensió de terra per a passar els estius a Formentera. El motiu de la compra fou que tant Antoni com la seva esposa havien patit un accident de carruatge i havien rebut la recomanació dels metges d'adquirir una propietat a Formentera, ja que era comuna la creença que les condicions ecològiques de l'illa permetien que la gent superés els 90 anys (Serra; Yern, 2005; Navarro, 1901).

Antoni Marroig, l'any 1873 va comprar la major part dels estanys saliners que hi havia a les rodalies de s'Estany Pudent –un gran llac amb un altíssim grau de salinitat que es troba a la part nord de l'illa– així com dues residències: *La Revista* que feia funció d'oficines i magatzem, i el *Moll d'es Carregador*, d'es d'on es triturava i s'embarcava la sal (Arxiduc Lluís Salvador (II), 1890).

Els interessos de Marroig amb els beneficis del comerç internacional de la sal de les Pitüses son previs a la seva arribada a Formentera, ja que l'any 1871 figurava com a membre de la comissió permanent de la societat *Fàbrica de Sal d'Eivissa*, amb seu social a la Pitiüsa major, conjuntament amb un seguit de propietaris, notaris, metges i comerciants de Palma de Mallorca (Cirer Costa, 2002). Finalment, l'any 1897 la companyia de *Fàbrica de la Sal d'Eivissa*, passà a denominar-se *Salinera Española S.A.* I després d'haver adquirit les explotacions salineres d'Eivissa i Sant Pere del Pinatar (Múrcia), va comprar les Salines d'Antoni Marroig, i uns petits estanys – coneguts popularment com *ses Salines Ferrer*– que a finals del segle XIX eren propietat d'un *formenter* (Entrevista a Juan Mayans Ferrer, 11/09/2017; Arxiduc Lluís Salvador (II), 1890).

En aquest procés d'acumulació, la *Salinera Española* es feu també amb s'Estany Pudent, ja que pretenia emprar-lo com a concentrador perquè l'alta salinitat de les seves aigües

permetia distribuïr-la als diferents estanys i així aconseguir una sal més pura (VV.AA, 2000). L'estany era explotat com a piscifactoria per dos *formenters*, emparentats amb el propietari de *ses Salines Ferrer*: "*es meu guelu era es pescador de s'estany [...] ell i es seu germa ho tenien privat, ell era es propietari, va trobar-se as enginyers de sa directiva de Salinera, que van [...] comprar s'Estany Pudent [...] A n'es meu guelu i es seu germà, els hi donaren un lloc de feina i els hi construïren els seus habitatges*" (Entrevista a Juan Mayans Ferrer, 11/09/2017).

De la mateixa manera, en l'intent d'harmonitzar els processos productius amb Eivissa, la companyia va promocionar un seguit d'habitatges que foren ocupats per menestrals (ferrers, carpinters, picapedrers, fogoners...) de la companyia d'Eivissa que van passar a residir a Formentera (Entrevista a Juan Mayans Ferrer, 11/09/2017). Alguns vingueren amb les seves famílies, però d'altres van casar-se a l'illa (Entrevista a Francisca Escandell Serra, 22/08/2019). Aquest moviment per part de la *Salinera* va dur a una acostumada rebuda cautelosa per part dels illencs, que per una banda eren denigrats per el fet de quedar exclosos dels llocs de contractació fixa i per tant, només podien accedir a posicions de treballadors temporers en els temps d'extracció -en jornades de sol a sol, cobrant a escarada i vulnerables a unes condicions de salubritat i seguretat laboral penoses (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017). Per altra banda, tot i mantenir una cordialitat estable amb determinats actors més propensos a integrar-se dins de les xarxes relacionals de l'illa, d'altres es van mantenir més distants, establint nuclis lleials a la companyia salinera que a la solidaritat moral de l'illa ja que no "*eren formenters de sentiment [...] mai s'integraren en la comunitat*", eren "*gent de baixa estofa*" (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017; Entrevista a Vicent Serra Ferrer, 14/08/2017).

En aquest termes, la divisió privilegiada del treball que es trobava a la *Salinera*, de la mateixa manera que el control dels càrrecs burocràtics i judicials del govern municipal, van permetre que determinats actors comptessin amb la potencialitat d'ascendir socialment com aliats i subordinats dels directius absents (Maura-Moreno, 1985: 84-85). D'aquesta manera, evitaven participar plenament en l'horitzontalitat del "*mode de vida mixt*". Seguint Wolf veim com l'especialització de funcions dins d'una comunitat organitzada segons el parentiu -com era la formenterenga- permet oportunitats d'obtenir quotes de poder en determinades famílies, que en el cas dels eivissencs de la *Salinera*, durà al fet d'aconseguir posicions de treball estables per als seus descendents i promoure l'aliança matrimonial entre famílies disposades a defensar als directius i patrons de la companyia, poguent competir i ascendir sociopolíticament dins de la comunitat illenca (Wolf, 2006: 125).

Els subordinats de la *Salinera* eren obligats a seguir les indicacions electorals de la companyia, ja que sino: *Carail T'haurien expulsat* (Entrevista a Juan Mayans Ferrer, 11/09/2017).

I de la mateixa manera van passar a devenir clients útils per a que la companyia controlés l'electorat i l'administració pública local (Entrevista a Vicent Serra Ferrer, 14/08/2017). Aquest fet quedarà evidenciat quan a principis del segle XX, la propietat de *Salinera Española* passí a mans de Manuel Salas Sureda, capitalista mallorquí, industrial i comerciant. Aleshores Salas era dirigent del comitè provincial del Partit Conservador encapçalat per Antonio Maura –accionista de *Salinera Española*– i gràcies al fet "d'estimular" els seus empleats als camps i a les fàbriques per a votar per les candidatures conservadores, havia aconseguit un gran reconeixement en les altes esferes del poder polític nacional (Entrevista a Juan Mayans Ferrer, 11/09/2017; Peñarrubia, 1991: 34). És a dir, Salas era –i va continuar sent al llarg dels anys– un cacic de gran valor per assegurar la centralització administrativa a les Balears. En el cas de les Pitiüses ho feu a través de la generació de línies de clientelisme electoral entre els seus treballadors fixos per a promocionar a determinats dirigents locals, com fou el Partit Lliberal pitius encapçalat per l'eivissenc Carles Román Ferrer (Entrevista a Juan Mayans Ferrer, 11/09/2017; Entrevista a Vicent Serra Ferrer 14/08/2017).

Maura-Romero afirma com la capacitat del cacic per a mantenir poques lleialtats en l'entorn local i la flexibilitat per a que els seus interessos es trobassin amb els dels representant polítics, els feia uns aliats idonis per a que les classes dominants poguessin resistir les crisis polítiques i econòmiques, com foren les esperades eleccions municipals que havien de donar fi a la dictadura de Primo de Rivera l'any 1931 (1985: 86-88).

Aleshores, Manuel Salas conjuntament amb l'advocat i representant de la *Salinera Española* Bartomeu Fons Jofré Villegas, s'aproximaren a la línia del lliberalisme autonomista borbònic del industrial i finançer català Francesc Cambó, i constituïren una facció de la Lliga Regionalista a Mallorca¹⁷. En aquest sentit, Manuel Salas es va desplaçar l'estiu de 1930 a la seva residència de les salines d'Eivissa per establir contactes amb Román, membre d'una de les famílies oligàrquiques de Dalt Vila a la Ciutat d'Eivissa¹⁸. En aquestes trobades li va exposar la seva aproximació a Cambó i li va assegurar el suport de la *Salinera* en les pròximes eleccions. El transcurs d'aquests contactes feren que el propi Román es desplaçés a Barcelona i acabés alineant-se amb la proposta de Cambó a finals d'any. Així el desembre de 1930 quedà constituït el Partit Lliberal-Regionalista d'Eivissa¹⁹.

En el cas de Formentera, trobem que Salas i Román ja havien procurat introduir als seus adeptes a l'ajuntament de Formentera, en tant que símbol de l'estat a la localitat i com a nucli del paternalisme històricament legitimat (Gledhill, 2000: 205). Per exemple l'últim batle de la

17 *Carta de Francesc Cambó a Joan Estelrich* (08/11/1930); *Carta de Joan Estelrich a Francesc Cambó* (24/11/1930; 26/10/1931). Institut Cambó. URL: <http://www.institutcambo.org/es/francesc-cambo/epistolario/>

18 *Diario de Ibiza*, 07/07/1930: 2-3; 16/08/1930: 1; 30/08/1930: 1.

19 *Diario de Ibiza*, 15/12/1930: 2.

dictadura de Primo de Rivera a Formentera, Josep Costa Ramón, era un dels eivissencs que la *Salinera* havia instal·lat a l'illa, membre del Partit Lliberal de Román (Entrevista a Vicent Serra Ferrer, 14/08/2017)²⁰. Un altre cas fou el de Josep Morales Cirer, propietari eivissenc que s'havia desplaçat a Formentera, i que mantenia una proximitat intensa amb Román com a membre del Casino Lliberal d'Eivissa²¹. Als anys vint, la família Morales Cirer disposava de *migjorals* a Formentera que els hi explotaven la finca, a més Josep era guarda dels magatzems de *Salinera Española* i paral·lelament comprava productes agrícoles i ramaders a baix cost de les famílies de Formentera que exportava a Eivissa. Aquestes condicions li permetien disposar d'una xarxa de proveïdors fidels, i per tant d'influència en les xarxes inter-veïnals de diverses cases, fet que el feia apte per a devenir intermediari i client dels interessos electorals de la *Salinera* (Scott, 1985b: 56-57). Així fou com Morales Cirer va arribar a ser l'home de confiança de Carles Román a Formentera. I valent-se de les seves influències clientelars a l'illa, va intentar recaptar vots per què Bartomeu Fons fos elegit representant a les corts per Balears a mitjans de 1931²².

En l'exemple de Morales trobem com en el teixit de l'organització inter-veïnal de l'illa, anaven sorgint iniciatives que tendien a *desmoralitzar* el consum i la distribució de recursos a l'illa, on les xarxes de parents, veïns i amics eren vulnerables a devenir entramats clientelars de profit cada cop més personalitzat (Thompson, 1984: 78). Poc a poc, el grau de simetria moral que tingueren els terratinents paternalistes de l'ajuntament amb els illencs s'anà deteriorant per el fet de comptar amb oportunitats d'ascensió socioeconòmica particular vinculant-se amb els propietaris foranis a través dels *proletaris privilegiats* eivissencs, que aconseguien introduir-se dins l'administració local, i així modificar les regles del joc simètriques i redistributives de la economia moral illenca, en base a la submissió a *la Salinera* i les elits polítiques eivissenques i mallorquines (Thompson, 1984).

Seguint a Gilson, l'oportunitat de devenir client dels patrons de la companyia o dels representants públics regionalistes, permetia obtenir càrrecs i recursos administratius, així com cert control particular sobre les feines estables, sempre i quan els mateixos intermediaris generessin subnivells de clients, infectant les xarxes de parents, veïns i amic per a formar equips contractuals amb objectius d'ascensió social, i així controlar la distribució vertical del poder (Gilsenan, 1985: 175; Gledhill, 2000: 216).

20 *Diario de Ibiza*, 27/02/1930: 1.

21 Joan Morales Cirer. *Enciclopedia d'Eivissa i Formentera*. Versió en línia: URL: <http://www.eeif.es/veus/Morales-Cirer-Joan/>

22 A Formentera, la candidatura Lliberal-Regionalista, només va aconseguir 76 vots, enfront als 350 de la candidatura Republicano-Socialista. *Diario de Ibiza* (30/06/1931:4); *Carta de Emilio Morales al seu germà Josep* (10/10/1931). Fons particular de Catalina Bufí.

6. La praxi autoorganitzada del pagés: la vaga salinera de 1931 i la consolidació de CNT: *Sindicato de Oficios Varios de Formentera*

6.1 Els batecs de l'acràcia: l'experimentació subversiva d'una altra vida

Defenim sa llibertat, no voliem estar subjectes a ninguna clase de lleis ni impostos a sa força bruta, buscavem sempre relacions amistoses, per discutir, biblioteques, era en fi, una altra vida.²³

Si tenim present l'aversion secular que havien tengut els illencs a la inferència de l'estat forani, així com la capacitat de les xarxes de cooperativisme inter-veïnal per a garantir el benestar local i la capacitat de les elits locals per a emprar estratègicament l'administració pública, l'any 1930 trobam que a l'illa van tenir una gran acollida les fórmules del republicanisme socialdemocràta que representaven a nivell estatal figures com Manuel Azaña o Marcelino Domingo. En aquests termes, sincrònicament al replegament de les forces polítiques, sindicals i militars adverses al despotisme dels cacics, les oligarquies, l'aristocràcia i el clergat que havien caracteritzat la regència d'Alfons XIII, va sorgir el partit d'Alianza Republicana a Formentera (Viñaràs, 2016: 220).

A banda d'aquest partit, també sorgí una altra organització clandestina. Aquesta prenia com a focus l'explotació dels treballadors de la sal i el clientelisme imperant a l'illa. Però, a diferència dels adeptes al republicanisme d'esquerres, establien les seves causes en la febre de l'acumulació privada del treball alié i la maximització de la riquesa, que condemnava a la pobresa material i a la ignorància els productors, un projecte que només era possible per l'aliança de les oligarquies i els representants públics en l'aparell de l'estat i que era apuntalat moralment per l'institució eclesiàstica.

Per tant, s'havia d'enfocar l'ull de la subversió en l'alliberament dels individus, només possible a través de la formació i autoorganització col·lectiva dels productors en la localitat.

En aquests termes, afirmava Juan Colomar Torres (Juanito Peret) com l'any 1930 s'havia establert a Formentera una agrupació anarquista que comptava amb 230 integrants (Entrevista a Sonya Planells Torres, 19/08/2021). Aquesta agrupació anarquista fou fundada per Josep Ferrer Tur (Pep Andreuet), Jaume Juan Yern (Jaume Martí de sa Platja), Juanito Peret i el seu cosí Juan Colomar Ferrer (Peret des Café) i un oncle d'ambdós, Juan Colomar Verdera (Peret de Porto-salé)²⁴. A més a més, hem d'afegir altres integrants, com per exemple

23 Extret de la filmació de *Un Somni Llibertari: Un homenatge han Joan "Peret"* (2011) per Santiago Colomar i Carmelo Convalia.

24 *Anarquisme Pitiús: La Segona República*. Butlletí de l'Ateneu Llibertari Pitiús *La tranquil·litat* nº 1.

el cunyat d'aquest últim, Joan Riera Yern (Joan Sastre) o en Pere Juan Ferrer (Pere Martí). Tots aquests mencionats havien set mariners emigrats però ja s'havien establert a l'illa, a més s'havien format amb autors llibertaris i havien experimentat la militància del sindicalisme de base. Aquests dos últims integrants -tot i formar part d'aquest grup anarquista- no tenien cap impediment en figurar dins de les llistes d'Alianza Republicana, fins i tot aquest últim sirà elegit primer tinent d'alcalde l'abril de 1931 (Maíz; Tur, 2021).

Confirma Sonya Torres Planells, confident de Juanito Peret, com l'*ethos* característic dels illencs caracteritzat per *la germanor*, la lleialtat mutua i la complicitat silenciosa, afegit al control que exercien els mariners sobre els paquets de propaganda que arribaven per mar fou el que permeté formar un nucli anarquista tan gran i evitar la persecució dels carabiners i la guàrdia civil, mentre que a Eivissa no es pogué consolidar fins l'arribada de la República (Entrevista 19/08/2021; Thompson, 1984; Maíz; Tur, 2021).

El nucli anarquista comptava amb una seu ubicada a la plaça de l'esglèsia de Sant Francesc Xavier. Com confirmen diversos informants, en aquesta al llarg de la dècada dels trenta s'arribà a acumular una gran quantitat de premsa, pamflets i llibres. Fins i tot arribaren a establir una biblioteca pròpia -amb autors com Malatesta, Kropotkin, Bakunin, Marx, Tolstoi etc- formada amb volums que havien adquirit en el seus viatges i on entre setmana es solien trobar decenes de *formenters*, per a discutir, fer comentaris i escoltar als lectors que a viva veu diseminaven tant les notícies d'actualitat com la *Idea àcrata* (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017).

La connexió dels anarquistes de Formentera i Eivissa sirà molt estreta, sobretot a l'hora d'organitzar mítings a localitats d'ambdues illes. Recorda un dels meus informants com els diumenges -dia en què els que no anaven a missa es reunien a la plaça de Sant Francesc- el grup anarquista realitzava els seus mítings, en els quals destacava la figura de Pep Andreuet, qui sirà recordat com un dels líders carismàtics de l'anarquisme *formenter*. Era "*molt estimat a n'es seu vecindari allí a ses Roques*" (Sant Ferran de ses Roques) afirma el seu nebot. A més solia fer "*sermons dels seus*" als seus amics: "*sempre havia tengut una facilitat de paraula meravellosa [...] Parlant sempre sobre, ses coses justes [...] sempre t'explicava coses de sa vida [i tu] deies que alló era una gran veritat [...]Tenia es parlar desde sa veritat [...] sa gent quedava amb sa boca bocabadada*" (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017).

Tot i que en aquest article no s'hem permet tractar amb profunditat el carisma de Pep Andreuet, sí que puc precisar -seguint la premissa weberiana- com disposava d'unes propietats en el seu caràcter i la seva projecció discursiva que li permetia aterrar els postulats dels autors llibertaris a la realitat quotidiana dels oients. Aquests es veien captivats per la seva seguretat i *palabra evangélica* (Benavides, 1976). La performativitat de Pep Andreuet, calmat

"però també molt nirviós", permetia vincular les contingències emocionals i empíriques de les experiències dels oients amb una missió d'emancipació futura (Entrevista a Francisca Escandell Serra, 22/08/2019). Fou capaç de donar "*caràcter de poble*"²⁵, és a dir, representar la consciència col·lectiva reconeguda a si mateixa en el temps ritual i d'efervescència del míting – que diria Durkheim (1982)- que permetia una "*reorientación completa de todas las actitudes, frente a las formas de vida anteriores*" (Weber, 1964). Perdia la seva individualitat, i guiava la possibilitat d'una altra vida *obra de los trabajadores mismos* -que diria el pensador anarcocol·lectivista Anselmo Lorenzo- que arribarà amb la consolidació d'*es sindicat*. A més a més, tenia la garantia de ser membre d'una família humil de mariners fets *mijorals*, i ser un amant fidel de la virtut emancipatoria del saber, ja que *sempre anava amb el llibre a la mà* (Lorenzo, 1886; Escandell, 1984).

En aquest primer any d'existència de l'agrupació llibertària, la propaganda es dirigirà principalment als abusos del capital que a l'illa representava la *Salinera*, com veurem a continuació, però també envers el cos eclesiàstic insular i l'exercici que feia- com deia Juanito Peret- per a "*parar tota cosa que siga sa realitat [...] s'esglèsia sempre al tantu* [per a mantenir] *s'ignorància*". En aquests termes, l'interès dels anarquistes illencs era el fet d'estimular l'ascensió ètica a través de la passió per el saber, font de l'alliberament. Per tant trobarem com l'any 1930, es produïran un seguit de "*enserradas*"²⁶ contra l'esglèsia de Sant Ferran de Ses Roques dutes a terme per diverses famílies en un total de 28 persones²⁷. Així doncs, les *veritats* de Pep Andreuet estaven trobant ressó dins de les unitats domèstiques i les xarxes de veïns, amics i parents del seu voltant, que s'expressaran a través del desplegament parental-veïnal habitual, que poc a poc perdia l'anonimat.

6.2 El descrèdit de la república i la revelació de la solidaritat illenca

El final de la dècada dels vint a Formentera havia estat caracteritzat per una gran misèria. Advertia el corresponsal del *Diario de Ibiza* a Formentera i veí de Sant Francesc Xavier, Juan Guillem, la situació de precarietat en la que es trobaven la majoria dels illencs, presos d'una base contributiva abusiva incompatible amb les sequeres que impedièen els cultius. A més hem de tenir present la desestructuració de la economia moral de l'illa, i com l'ajuntament havia set pres per els adeptes de la *Salinera* i els subordinats dels propietaris absents, que a través de la promoció dels seus parents als càrrecs administratius havien

25 Carta de Josep Morales Cirer al seu fill Pepito, 30/04/1930. Fons particular de Catalina Buffí.

26 Terme *emic* que fa referència a una congregació de veïns que s'ajuntaven per fer remor i demostrar el seu rebuig davant una transgressió moral. Per exemple, quan algú quedava vildu o bé es separava, i després s'ajuntava amb una altra dona sense casar-s'hi (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017).

27 *Diario de Ibiza*, 01/05/1930: 2; 03/05/1930: 2.

abandonat la protecció paternalista que el consistori donava a les indústries informals, obrint les portes a n'aquella burgesia que atreta per "los aires [...] muy " libres" y muy " sanos" de l'illa, explotaven la misèria de la població²⁸. Aquests factors comuns a la majoria d'illencs poc a poc començaven a estimular la percepció de si mateixos com a classe pròpia. Ara bé, com afirma Scott, aquesta noció identitària era molt maleable i depenia de les particularitat de les circumstàncies dels actors i les experiències col·lectives concretes enfront a forces alienes (Scott, 1985a: 44).

Les eleccions d'abril 1931 siran un moment de convergència per als illencs que esperaven l'ansiada emancipació, que eclosionarà amb la eufòria que va regnar al pati de l'Església de Sant Francesc quan es proclamà la Segona República, fins i tot també entre els anarquistes (Benavides, 1976).

Sobre la victòria d'Alianza Republicana un mariner republicà i socialdemòcrata, com era Bartomeu Castelló Mayans (Xumeu d'es Café), va escriure una glossa on s'ens exposa la concepcionalització que feien els illencs de les oligarquies locals, els terratinents foranis i les xarxes clientelars: "es dia de sa votada / tothom va beure i menjar/ més de mil enseimades/per ses dretes disfrutar/ des meu partit no n'hi havia/ així mateix varem guanyar/ que ferem una gran festa/ va ser pes republicans".

Els antagonistes de l'impuls d'emancipació illenc eren les dretes. Però, també advertia Xumeu, que les autoritats s'havien de deixar de *mèrit i galons*, i havien de retornar als contribuents "molts de milions/ de pessetes atrassades/ dos-cents cada un/tota persona contada". Per tant la "vida republicana", era representada per la redistribució equitativa de recursos entre tota la població²⁹ deixant per tant evidenciada la solidaritat moral que guiava l'esperança per la República, però els illencs no anaven a quedar-se de braços plegats esperant el repartiment.

Fou d'aquesta manera que el juliol de 1931 naixerà una agrupació sindical que havia d'assegurar la redistribució de recursos en les relacions laborals, aquesta duia per nom *La Sociedad de Trabajadores Formenterenses* i tingué com a primer secretari al propi Xumeu d'es Café, i com a president al veterà mestre albanyil, Antoni Costa Boned (Toni Paciències).³⁰ El seu objectiu primordial va ser anar al principal focus d'abús patronal: l'explotació de la sal.

Toni Paciències va acudir al seu cunyat, Pep Andreuet, perquè també s'adherís al projecte (Entrevista a Antoni Tur Ferrer, 08/06/2017). Aleshores Andreuet va intercedir dins del grup anarquista i ràpidament es va determinar el fet d'aliar-se amb aquest sindicat per a combatre el despotisme i el clientelisme de la *Salinera*. D'aquesta manera, es coordinaren els integrants

28 *Diario de Ibiza*, 30/07/1930: 1.

29 *Glossa de la República d'en Xumeu d'es Café*. Arxiu d'Imatge i So de Formentera.

30 *Gobierno Civil de Baleares. Registro de Asociaciones: La Sociedad de Trabajadores Formenterenses*. ARM, GC1625-2018. Arxiu del Regne de Mallorca.

d'ambdues organitzacions per a redactar unes reivindicacions basades en l'experiència directa de les penositats dels temporers i participar activament en l'extracció de la sal l'estiu de 1931 per poder fer efectiva la seva aplicació (Maíz; Tur, 2021)

Aleshores, abans de l'11 d'agost van presentar una fulla de demandes a la companyia i la reacció dels encarregats de *Salinera* va ser l'acomiadament dels que les van entregar.

Aquest fet va desencadenar una vaga de braços caiguts i l'aturada de l'extracció de sal, incloent un total de 160 treballadors. Si tenim present que en l'extracció solien participar 140 temporers, l'atur fou més que un èxit (Maíz; Tur, 2021; Vilà Valentí, 1953)

En aquest suport absolut, hem de tenir present l'autoorganització dels illencs en la formació de les colles d'extracció (Cirer Pons, 2000). En aquests termes, la intervenció pedagògica dels membres de l'agrupació anarquista en les colles i l'evidència del despotisme dels patrons de la salinera amb aquell acomiadament, podrien haver estimulat la solidaritat mecànica illenca entre aquells actors més dubitatius.

D'aquesta manera, la vaga venia a ser un escenari idoni per a que les estructures de lleialtat, companyerisme i solidaritat moral dels *formenters* poguessin abandonar l'anonimat, per a defenir-se dels indesitjables que atemptaven contra la subsistència comuna, un tret completament compatible amb l'efectivitat dels obrers en vaga (Gledhill, 2000:220).

El dia 11 d'agost l'administrador de *Salinera* a les Pitiüses va dirigir-se a Palma per informar de la situació a Bartomeu Fons i Manuel Salas. I paral·lelament, alguns integrans de la *Sociedad de Trabajadores Formenterenses* van acudir a les autoritats locals republicanes per a que intercedissin en el conflicte, i fou enviat un conseller local d'Alianza Republicana. Aquesta mediació va ser un fracàs per als vaguistes, per la qual cosa fou requerida també la participació de l'Inspecció Provincial del Treball.

El transcurs de la vaga es va mantenir pacíficament, sense cap incident, mantenint una cordialitat que sorprenia al corresponsal de *La Voz de Ibiza*, tenint present la misèria material que es vivia aquell any³¹. Els illencs es mantenien amb la cautela i la calma pròpia de l'harmonia d'un *grup d'amics* que es protegien entre si, valent-se de la sigilositat metòdica i coordinada que en temps pretèrits els permetia evitar la recaptació tributària (Entrevista a Francisca Escandell Serra, 22/08/2019; Thompson, 1984). Malauradament, la calma de la vaga es va veure alterada al mes de setembre, quan diferents elements de la companyia i un comerciant local, van incentivar a que diversos treballadors fixes adictes a la companyia començessin a cavar sal, i la resposta a n'aquests esquirolatges foren d'aquesta mena: "*ja es va dar algun cas que jo recordi, un de Porto Saler va anar a treballar i l'encalçaren i l'apedregaren una mica, però per fer-lo fora no per danyar-lo, sino pes be de sa huelga*" (Entrevista a Antoni Tur Ferrer,

31 *La Voz de Ibiza*, 23/08/1931: p. 2.

08/06/2017).

Fou aquesta temptativa, afegit al fracàs de la mediació de l'ajuntament, el que va incitar un increment dels aliats dels vaguistes i de les files dels seus adeptes entre la població, ja que podem afirmar, com diria Thompson, que les vagues de la sal havien adquirit la qualitat de mecanisme de defensa de l'economia moral dels pobres contra els intermediaris deslligats de l'illa. D'aquesta manera, els propis illencs defenien les estructures inter-veïnals del "*mode de vida mixt*", on la millora de les condicions d'extracció dels temporers era un bé d'interés comú (Thompson, 1984).

Els lleials a la *Salinera* movien fitxa i estimulaven les seves xarxes clientelars per a boicotejar el procés. Un procés que accentuava aquell "*odio de que els treballadors fixos eren emigrats d'Eivissa*" que -d'es de l'arribada d'aquests *proletaris privilegiats*- ja havia dut a que s'establissin *dos guàrdies jurats amb una carabina cadascun per si un cas hi hagues altercats entre eivissencs i formenters*" (Entrevista a Juan Mayans Ferrer, 11/09/2017). Per tant trobem com la consciència de classe dels illencs no només depenia de l'antagonisme contra els límits que imposava la patronal forana, sino la experiència de la traïció, el profit particular i l'oportunisme dels *proletaris privilegiats* eivissencs que atemptaven contra la simetria local (Scott, 1985b). En aquests termes, com afirma Frigolé, els oportunistes sacrificaven la dignitat dels codis de valors i la seva identitat local per a proveïr-se de recursos de poder, per tant esdevenien una antitesi contra l'ideal d'humanitat dels *formenters* (2005: 365).

Retornant al conflicte: tot i que no es va produir cap incident de gravetat, la tensió anava augmentant, per la qual cosa, la *Salinera*: "*enviaren dos guardis civils de Santa Eulalia. Fusil en mà, el posaren damunt una taula a nes café des centru, i un va fotre un punyetasu a sa taula i va dir: aquí venim a acabar amb tots es huelguistes de Formentera!*"³².

La coacció dels guàrdies civils va tenir una resposta controvertida entre els vaguistes: per una banda, dugué a replantejar les bases presentades, però per l'altra es van executar un seguit d'accions espontànies i individuals per part d'alguns contra els guàrdies per a "*no deixar-los dormir en tota sa nit*". Que va consistir en la detonació de diversos explosius que van obligar a que els guàrdies civils abandonessin l'illa. Recorda Juanito Peret, com *mai es pogué sebre qui havia set, rient*³³. Tornem a trobar una evidència de resistència quotidiana de l'illa: reciprocitat negativa espontània envers els enemics externs, però encoberta per una germanor moral, sigilosa i eficaç. Finalment, la vaga fa finalitzar amb l'acceptació de les

32 Extret de la filmació de *Un Somni Llibertari: Un homenatge han Joan "Peret"* (2011) per Santiago Colomar i Carmelo Convalia.

33 Extret de la filmació de *Un Somni Llibertari: Un homenatge han Joan "Peret"* (2011) per Santiago Colomar i Carmelo Convalia.

mateixes condicions laborals que tenien els temporers d'Eivissa.

Tot i el fracàs de la lluita d'aquell estiu de 1931, els ànims dels illencs es van inflamar i feu que les tesis presentades per l'agrupació àcrata agafessin el pes de l'evidència. Basat en el descrèdit del cos funcional i administratiu de l'estat per a intervenir en el benestar comú dels illencs, no així la capacitat de la solidaritat moral del *pagès* per a poder garantir la subsistència de l'illa i defensar la seva autonomia, una circumstància socioestructural de Formentera que abandonava la inmanència espontània d'una institució secular, i es tornava una *praxi* conscient d'organització social amb tints anarcosindicalistes.

Ara bé, per a arribar a poder transformar les condicions de vida dels illencs es feia necessari aconseguir enderrocar l'opressió de la *Salinera*. Així doncs, es va entreteixir una aliança entre els treballadors saliners i dels oficis de la mar de Formentera que havia d'assegurar la autogestió organitzativa, espontània, pacífica i tàctica, que només els mateixos illencs podien aconseguir. Fou d'aquesta manera que les dues agrupacions que feren la vaga de l'estiu de 1931 es van adherir a la CNT establint-se com a Sindicat d'Oficis Varis de Formentera (Maíz; Tur, 2021).

Podem concloure com l'especificitat de la consciència de classe de l'anarcosindicalisme a Formentera s'havia constituït a partir de l'enfrontament amb dos conjunts antagònics: contra "*la gent de baixa estofa*" -els intermediaris deslleials que desestructuren des de dins la solidaritat moral del *pagès*- i contra les elits polítiques, econòmiques presents i absents que permetien l'existència d'aquells (Davis, 1983: 113)

7. Conclusions

A mode de conclusió per aquest estudi podem determinar que el sistema de identitat-casa de Formentera esdevé un univers d'inter-coneixement entre els illencs que permet reproduir llaços d'amistat i de codependència moral, econòmica i política entre les cases de l'illa al llarg del temps; d'aquesta manera, des de les xarxes de suport mutu entre les cases, com diria el teòric anarco-col·lectivista Ricardo Mella: "*los individuos [...] [resolen] el problema de la distribución por medio de convenios, libremente consentidos, conforme sus tendencias, necesidades*" (1926: 23). Que en el cas de Formentera, es dona en funció d'un pacte basat en l'herència de circuits de bens, mitjans productius, informació i força de treball, que a la vegada els mateixos actors de les unitats domèstiques reactualitzaven segons la seva estratègia autònoma, especialment en les famílies de mariners i aquelles amb més carència de terra.

En l'íntima relació que es dona entre les cases, tant en els processos productius com en els moments d'esbarjo, les unitats generen uns marcs dialèctics, espontanis i creatius, en els

quals es reproduïxen els sistemes conceptuals, simbòlics i morals dels *formenters* basats en l'expressivitat de la pròpia agència segons una reglamentació generacional i de gènere, la qual es capaç de reconfigurar-se a través de les arts orals. Es a través d'aquestes arts orals com la *Idea àcrata*, pogué començar a ressonar entre els illencs, per a que Formentera es pogués aproximar a: " [un] Municipio libre y autónomo compuesto de todas las secciones de productores de cada localidad que, dueños de la tierra, capital e instrumentos de trabajo, se administrarán de la manera que juzguen más conveniente para sus intereses y para que cada uno reciba el producto íntegro de su trabajo" (Nettlau, 1976).

La *Idea* a Formentera permetia reafirmar l'existència d'una autoconsciència col·lectiva de germanor i parentiu difús que engloba la raça illenca, una propietat comuna que té ressonància i es reïfica, en el desenvolupament de les activitats productives formals i informals del "*mode de vida mixt*" del pagès, essent algunes pràctiques subalternes i contrahegemòniques, que s'articulen de forma diversa sense ser "*obstáculo a la resultante armonía*" que permet tant la producció com la redistribució de recursos a través de les xarxes de parents, veïns i amics que integren l'illa (Mella, 1926)

En aquest aspecte, les exigències de l'aparell de l'estat a Formentera implicaran que es donin "*todos los recursos posibles de resistencia* [per a preservar] *la independencia de la vida local*", a través del sabotatge anònim i un pacte de complicitat capaç d'enfrontar-se als invasors hostils (Abad de Santillán, 1976). Però finalment sirà la invasió legalitzada per la compra de terres per part de propietaris eivissencs i mallorquins el que repercutirà en la creació d'asimetries clientelars d'aquests amb terratinents locals, treballadors submissos i les seves xarxes de parents, veïns i amics. Ara bé, gràcies que la majoria dels *formenters* emigrats pogueren obtenir terres i autonomia, aquests es desempellegaren de les oligarquies locals i la cadena clientelar que els matenia adherits a la seva voluntat. Però aquestes elits locals van entreteixir una sort de nova aliança amb propietaris eivissencs i mallorquins, comptant amb els *proletaris privilegiats* de *Salinera Española*, que *desmoralitzaven* la economia illenca per a introduir els anhels d'acumulació de poder polític i econòmic, instrumentalitzant les xarxes de suport mutu.

En un primer terme, l'estatus de ciutadania illenca sirà comprés en tant que oportunitat d'equilibrar la balança, i assegurar el benestar de les majories socials a través de la redistribució de recursos que anava a significar la "*vida republicana*" l'any 1931. Però, lamentablement no sirà capaç d'acabar amb la flexibilitat del caciquisme de les altes esferes de l'administració pública i les oligarquies regionals i estatals. Es en aquests termes, que la consciència viscuda dels productors, la seva agència i la seva capacitat per a coordinar la

gestió de la *res pública*, eclosionarà amb una força inusitada al voltant d'*es sindicat* anarquista de Formentera, el qual suposarà la pèrdua de l'anonimat de la solidaritat moral de l'illa per a dur endavant un projecte d'organització sociopolítica i econòmica propi i autònom.

El mètode llibertari a Formentera tenia una vessant pedagògica clara, basada en el reconeixement de les formes de vida comunitària subversiva que els illencs havien establert al llarg dels segles; aprofitar les bonances de la solidaritat inter-veïnal i els marcs dialògics que la permetien per fer-les base d'organització social.

Però, "*los derechos individuales [...] primordiales y esenciales [...] tienen su base en la igualdad de medios económicos*" com advertien els bakuninistes de la Federació Regional Espanyola de la Associació Internacional del Treball (Nettlau, 1976). Per tant, sirà en la lluita laboral on els illencs s'auto-identificaran amb la solidaritat moral de l'illa i la seva dignitat col·lectiva, adversa a l'oportunisme i la instrumentalització de les xarxes inter-veïnals. A través de les vagues desafiaran a la *Salinera* i al caciquisme local i regional que la permetran operar fins a l'arribada de la guerra civil. En aquest conflicte, el moviment anarcosindicalista de Formentera s'anirà ampliant com a organització de defensa de l'economia moral que es veia infectada per l'oportunisme i la submissió a les classes dominants regionals, donant com a única sortida viable per a un futur d'harmonia, igualtat i justícia social: l'acràcia de Formentera.

8. Bibliografia

- ABAD DE SANTILLAN, D (1976) *El anarquismo y la revolución en España. Escritos 1930/38*. Madrid: Editorial Ayuso
- ALUMNES DE 2N CURS DE L'INSTITUT DE BATXILLERAT "SANTA MARIA D'EIVISSA" (1983) *Les Salines d'Eivissa i Formentera*. Colecció "Nit de Sant Joan". Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- ARXIDUC LLUÍS SALVADOR [1886] *Die Balearen in wort und bild geschildert. Las antiguas Pityusas. Tomo I. Versión castellana de D. Santiago Palacio corregida y considerablemente aumentada con anuencia y conforme a las indicaciones del autor por D. Francisco Manual de los Herrerons y Schwaer*. Palma de Mallorca: Imprenta de la Biblioteca popular
- ARXIDUC LLUÍS SALVADOR [1890] *Die Balearen in wort und bild geschildert. Las antiguas Pityusas. Tomo II. Versión castellana de D. Santiago Palacio corregida y considerablemente aumentada con anuencia y conforme a las indicaciones del autor por D. Francisco Manual de los Herrerons y Schwaer*. Palma de Mallorca: Imprenta de la Biblioteca popular
- BENAVIDES, M.D (1978) [1946] *Guerra y revolución en Cataluña*. Méjico: Ediciones Roca.
- BENJAMIN, W (2008) *Tesis sobre la historia y otros fragmentos*. México D.F: Editorial Itaca.
- BESTARD CAMPS, J (1986) *Casa y familia: Parentesco y reproducción en Formentera*. Palma de Mallorca: Institut d'estudis baleàrics
- BOURDIEU, P (2001) "Las formas del capital: capital económico, capital cultural y capital social" dins de *Poder, derecho y clases sociales*. Bilbao: Editorial Desclée de Bouver. pp. 131-164
- CASTELLÓ GUASCH, J (1976) *Rondaies de Formentera*. Palma de Mallorca: Imprenta Alfa.
- CIRER COSTA, F (2002) "L'empresa de la fàbrica de sal d'Eivissa". *El Pitiüs*: 102-103. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- CIRER PONS, J (2000) [1803] *Tratado de las Reales Salinas de Yviza y Formentera: que comprehende el manejo antiguo cuando se gobernaban por la Universidad de dicha ysla, y el posterior desde que se incorporaron a la Corona, con varias instrucciones sobre sus fábricas*. Eivissa: Editorial Mediterrània.
- COSTA RAMON, J (1949) "Derecho foral ibicenco. VII: La aparcería". *Revista Ibiza*, 29 (Año VII): 493-495. Eivissa: Sociedad Cultural y Artística Ebusus.
- DAVIS, J (1983) *Antropologia de las sociedades mediterraneas*. Barcelona: Anagrama.
- DURKHEIM, E (1982) *Las formas elementales de la vida religiosa*. Madrid: Akal.
- ESCANDELL, N (1984) "Angel Palerm, estudiant i dirigent anarquista. Notes sobre l'anarquisme a Eivissa i Formentera 1931-1936. Els primers dies de la guerra" dins ESCANDELL, N; TERRADES, I (coord.) *Historia i antropologia a la memòria de Àngel Palerm*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat. pp. 51-83

- ESCANDELL TUR, N; VIÑARÁS DOMINGO, A(2016) *La Segona República a Eivissa i Formentera*. Palma de Mallorca: Edicions Documenta Balear.
- EVANS-PRITCHARD, E (1990) "Antropología e historia" dins de *Ensayos de antropología social*. Madrid: Siglo XXI. pp. 44-67
- FRIGOLÉ, J (2005) "Semblanzas del caciquismo y el cacique" dins de MORENO, P (Ed) *Entre las gracias y el molino satánico. Lecturas de Antropología Económica*. Madrid: UNED. pp. 351-368.
- FRIGOLÉ, J (2021) *La violencia en México. Una aproximación antropológica a través de la prensa*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones científicas (CSIC)
- GILSENAN, M (1985) "Contra las relaciones patrono-cliente".GELLNER, E (et altri). *Patronos y clientes*. Madrid: Ediciones Júcar. pp. 153-176.
- GLEDHILL, J (2000) *El poder y sus disfraces*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- GRAMSCI, A (1985) "Cuaderno 25 (XXIII).1934" dins de *Cuadernos de la cárcel*. México D.F: Ediciones Era. Tomo VI.
- LÈVI-STRAUSS, C (1995) "Historia y etnologia" dins de *Antropología estructural*. Barcelona: Editorial Paidós. pp. 49-72.
- LORENZO, A (1886) *Acracia o República. Refutación al discurso pronunciado por D. Luís Carreras el día 20 de Febrero de 1886 en la Fiesta del Círculo Democrático Federal Instructivo de Sabadell*. Sabadell: Imprenta y litografía de Juan Comas Faura.
- MACABICH, I (1966) *Historia de Ibiza*. Palma de Mallorca: Editorial Daedalus. Tomo II.
- MAÍZ, J; TUR, A (2021) *Notes anarquistes de Formentera*. Palma de Mallorca: Calumnia Edicions
- MARÍ CARDONA, J (1983) *Illes Pitiüses: III. Formentera*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- MARÍ CARDONA, JOAN (1994) *Formentera. Documentació i paisatges*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- MARÍ CARDONA, J (1993) *El llarg camí del pa a Formentera*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics.
- MARX, K; ENGELS, F (1974) *La ideologia alemana. Crítica de la novísima filosofía alemana en las personas de sus representantes Feuerbach, B. Bauer y Stirner y del socialismo alemán en las de sus diferentes profetas*. Barcelona: Ediciones Grijalbo.
- MELLA, R (1926) "Doctrina" dins de *Obras completas de Ricardo Mella: Ideario*. Gijón: Imprenta La Victoria. Vol I. pp. 13-44.
- MONDADA, L (1997) "A entrevista como acontecimento iteracional: Abordem lingüística e conversacional". *Rua* (3): 59-86. Campinas: Universidade Estadual de Campinas.
- NAVARRO, V (1901) *Costumbres en las Pythiasas*. Madrid: Real Academia de la ciencias morales y políticas.
- PEÑARRUBIA I MARQUÈS, I (1991) *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a*

- Mallorca (1917-1923). Consell Insular de Mallorca: Publicació Abadia de Montserrat.
- NETTLAU, M (1978) *La anarquía a través de los tiempos*. Madrid: Ediciones Júcar.
- PITT-RIVERS, J (2017) "Part II: Uncertain: kin/friend, host/guest, male/female, and human/animal" dins de: *From hospitality to grace. A Julian Pitt-Rivers Omnibus*. Chicago: HauBooks. pp. 119-247.
- SAHLINS, M (1974) *Economía de la edad de piedra*. Madrid: Akal/ Universitaria.
- SAHLINS, M (1985) *Islas de historia. La muerte del capitán Cook. Metáfora, antropología e historia*. Barcelona: Editorial Gedisa.
- SCOTT, J
- a. (1985) " Normal Exploitation, Normal Resistance" dins de *Weapons of the Weak. Everyday forms of peasant resistance*. New Haven and London: Yale University Press. pp. 28-47.
 - b. (1985) "¿ Patronazgo o explotación? " dins de GELLNER, E (et altri). *Patronos y clientes*. Madrid: Ediciones Júcar. pp. 35-61.
- STOLLER, A (2010) " Archivos coloniales y el arte de gobernar". *Revista Colombiana de Antropología*,(2) Vol. 46: 465-496.
- REDFIELD; R; ROSAS HERRERA, G (1942) " La sociedad folk". *Revista Mexicana de Sociología*.(4) Vol. 4: 13-41.
- THOMPSON, J (1984) *Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudio sobre la crisis de la sociedad preindustrial*. Barcelona: Editorial Crítica- Grijalbo.
- TUR, C. "La dona a Formentera a la primera meitat del segle XX" dins VV.AA (1999) *Dones i Èpoques. Aproximació històrica al món de la dona a les Illes Balears*. Palma de Mallorca: La Foradada- J.J de Olañeta, editor. pp.138-147.
- VILÀ I VALENTÍ, J (1953) "Ibiza y Formentera, islas de la sal", *Estudios Geográficos* (XIV): 363-408. Madrid: Instituto de Geografía Elcano - Consejo Superior de Investigaciones Científicas
- VILÀ I VALENTÍ, J (1985) *Formentera. Estudi de Geografia Humana*. Formentera: Patronat Municipal de Cultura de l'Ajuntament de Formentera
- VV.AA (2000) *Formentera: Història i realitat*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears.
- WOLF, E (1990) "Relaciones de parentesco, de amistad y de patronazgo en las sociedades complejas". Dins de BANTOON, M (Coord) *Antropología social de las sociedades complejas*. Madrid: Alianza editorial. pp. 19-39
- WOLF, E (2001) *Figurar el poder. Ideologías de dominación y crisis*. México D. F: Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social (CIESAS)
- WOLF, E (2006) [1982] *Europa y la gente sin historia*. México D.F: Fondo de Cultura Económica.

9.Videografia

Entrevista amb Maria Mayans Juan. Ca'n Vicent Barber. Formentera Gener 2004. Jaume Llorenç.

Un Somni Llibertari: Un homenatge han Joan "Peret" (2011) per Santiago Colomar i en Carmelo Convalia